

2015 | 1

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *F. ROMHÁNYI BEATRIX*
KOLOSTORHÁLÓZAT – TELEPÜLÉS-
HÁLÓZAT – NÉPESSÉG

- *PÁLFFY GÉZA*
A SZAKÍTÁSOK ÉS KIEGYEZÉSEK
ÉVSZÁZADA

- *ERDŐDY GÁBOR*
SZALAY LÁSZLÓ, A POLITIKUS

- *DÉNES IVÁN ZOLTÁN*
SZEKFŰ GYULA BETHLEN GÁBOR-KÉPE

- *SZILÁGYI MÁRTON*
A MARTINOVICS-ÖSSZEESKÜVÉS
ELÍTÉLTJEINEK BÖRTÖNVILÁGA

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVII. ÉVFOLYAM, 2015. 1. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,

R. VÁRKONYI ÁGNES], SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,

SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

F. Romhányi Beatrix: Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz	1
Pálffy Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban	51
Erdődy Gábor: Szalay László, a politikus	67
Dénes Iván Zoltán: Szekfü Gyula Bethlen Gábor-képe	97

MŰHELY

Szilágyi Márton: Elviselni az elviselhetetlent. A Martinovics-összeesküvés elítéltjeinek börtönvilága	121
Halász Iván: A nemzetközi felügyelet alatt élő lengyel városállamok az 1939 előtti Európában: Krakkó és Danzig szabad városok	131

MÉRLEG

A magyarországi Anjou-kutatások francia és olasz szemmel	155

MEGEMLÉKEZÉS

R. Várkonyi Ágnesről (1928–2014) (<i>Péter Katalin</i>)	175
Katus László (1927–2015) (<i>Szász Zoltán</i>)	178

Szalay László, a politikus*

„**H**a egy egész élet a haza szolgálatának szentelve, ha az érdem, hogy múltját ő ismertette meg nemzetével, s hogy azon irányt, melyen haladva, szebb jövőnket várjuk, ő hirdeté először, ha a bátorság, melylyel meggyőződéseit kimondá, a kitartás, melylyel értök küzdött, a hívség, melylyel hazájához ragaszkodott, jutalomra méltók: úgy tartsuk meg meleg emlékezetünkben a hazának e legjobb, e legnemesebb fiát” – méltatta elhunyt barátja érdemeit Eötvös József báró 1865. december 11-én, a Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlésén elmondott búcsúbeszédében.¹

Az utókor azonban távolról sem volt a kívánt mértékben „méltányos”, amikor Szalay László és elvbarátai történelmi szerepét értelmezte. Politikai szereplésüket, programjukat, publicisztikai megnyilatkozásait már a kortársak körében is „kezdetől fogva ellenszenv, visszautasítás, jobb esetben fanyalgás kísérte. S nemcsak ellenfeleik, a konzervatívok részéről. Az ellenzék polgári átalakulásért küzdő táborának tagjai is fantasztáknak, irreális képzelgőknek, külföldmajmoló doktrinereknek látták őket. Olyanoknak, akik a sok évszázados magyar múlt politikus hagyományait hajlandók elvesztegetni soha ki nem próbált teóriák kedvéért.”² Voltak, akik fellépésükben „minden fennállónak felforgatását látták”, többen pedig a tanok hirdetésére az időt nem tartották megfelelőnek – a korabeli bírálatokat felidéző Horváth Mihály szerint.³ Az utópizmus vádját a független felelős magyar kormány 1848 áprilisában történt megalakulásával megcáfoltnak tekintő Kecskeméti Károly értékelése szerint „a magyar történetírás hosszú ideig Kossuth és a municipalisták igaza felé hajlott”, napjainkra azonban Fenyő István munkásságának köszönhetően „a centralisták szellemi teljesítményéről és politikai realizmusáról új, igazabb kép terjedt el”.⁴

* A tanulmány az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya által szervezett „Emléktűlés Szalay László születésének 200. évében” c. konferencián 2013. november 21-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

1 Báró Eötvös József emlék- és ünnepi beszédei. Ráth, Bp., 1886. 255–256.; *Angyal Dávid*: Szalay László emlékezete születése 100. évfordulója alkalmából. MTA., Bp., 1914. 305.

2 *Fenyő István*: Centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon. Argumentum, Bp., 1997. 9.

3 *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történetéből. I–II. Genf, 1864. II. 290–303.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 12.

4 *Kecskeméti Károly*: Magyar liberalizmus 1790–1848. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2008. 207.

Ki volt Szalay László, aki – Csengery Antalt idézve – Kossuth municipalizmusával szemben az alkotmányos központosítás rendszerével fellépve „nem tömegek vállalán, s még csak nem is pártok viszonyában szólalt fel, hanem [...] mély meggyőződéssel elvei felől, a tudomány observatoriumából lépett ki zajtalanul a haladás ügyének nem annyira vezérletére, mint inkább útbaigazítására”?⁵ Akinek kiemelkedő érdemét a dzsentrí szellemiséggel szemben a centralista eszmei tradícióban pozitív ellenpéldát felmutató Beksics Gusztáv mindenekelőtt abban jelölte meg, hogy elvbarátaival a nemzet gondolkodásának a reformkorban „ők adtak először európai látókört, a nyugati alkotmányos tanokat ők hozták be Magyarországra”, amikor az egyén jogainak védelmét hirdetve arra törekedtek, hogy a politikai élet súlypontját a középnemességről a rendiségen kívül állókra áthelyezve valamennyi társadalmi osztály összeolvasztásával megteremtsék a polgári nemzetet.⁶ Mások „a nemzeti életnek a maga sajátosságos zománcából kivetkeztetését” látták bennük, míg Fenyő István úgy emlékezett meg róluk, mint akik „utópisztikus módon hittek a koreszmék előbb-utóbb történő megvalósulásában, s e hitükben volt egy adag, a felvilágosodásra visszavezethető naivitás is”.⁷ Valamennyi szempontot figyelembe véve érvényesnek tekinthető Eötvös Józsefnek az a megállapítása, miszerint Szalay működését mindenekelőtt az a hit határozta meg, hogy „a magyar nemzetre szép jövő vár”. A meggyőződés, „hogy a nemzet feladatát csak úgy oldhatja meg, ha a nyugati civilizációhoz ragaszkodik, s mint múltjában, úgy a jövőben is a civilisatióknak bajnoka lesz”.⁸

Az ifjúság évei

Az 1813. április 18-án, szegény nemesi értelmiségi családban született Szalay László személyisége formálódását messzemenően meghatározta az 1783-tól a Helytartótanácsban dolgozó, s ott 1818-tól elnöki titkárként (József nádor főherceg személyi titkáráként) működő, Horvát István történésszel szoros baráti kapcsolatot ápoló apja. A dinasztikus hűséget a nemzeti ébredés patrióta törekvéseivel összhangban megfogalmazó Szalay Péter az „elenyészésből” ébresztőt sürgető, s a feudális kiváltságok kontraproduktív gyakorlatával szemben éles kritikát megfogalmazó *Egy Igaz Hazafinak Óhajtása* címmel megírt kéziratában a magyar hivatalos nyelvvé tételéről értekezve, a József korabeli felvilágosodás és a nemzeti érzés összhangját megteremtve, Felsőbüki Nagy Pál 1807. évi országgyűlési megnyilatkozásával⁹ összhangban szögezte le: „Nem az ország, nem a privilégiumok s constitutio, hanem a nyelv teszi a

5 Csengery Antal: Magyar szónokok és statusférjak. Heckenast ny., Pest 1851. 515.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 17.

6 Beksics Gusztáv: A magyar doctrinairek. Rudnyánszky ny., Bp., 1882. Idézi *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 15–16.

7 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 11.

8 Bárány Eötvös József i. m. (1. jz.) 226–227.

9 Ld. *Melkovic Tamás*: Felsőbüki Nagy Pál. Élete, politikai és közéleti szerepvállalásának jelentősége. Magyar Nyugat, Vasszilvágy, 2013.

nemzetet [...]. A Magyar Nyelvről, nem pedig constitutio vagy privilégiumokról neveztetik az ország Magyarországnak, a Nemzet Magyarinak.” A fiainak írott parainézisben ugyanakkor lelkükre kötötte, hogy „az alábbiakat tartsátok zsinórmértékül: Az ország fejedelmével szemben mindenben híven és engedelmesen viselkedjétek, sohase szennyezzétek be iránta való hűségeteket, de rendületlenül tartsátok ki egyúttal a törvényhozási úton megállapított alkotmány mellett.”¹⁰

A tudomány szeretetét és megbecsülését otthonában magas szinten művelő, felvilágosult nézeteket valló apa elvesztése 1825-ben komoly megrázkódtatást és veszteséget jelentett a 12 éves László számára, az intelmekben megfogalmazott szellemi örökség azonban valódi útmutatásként kísérte végig életében.

Korán megözvegyült édesanyjától, az előkelő budai polgári családból származó, gyermekeivel német nyelven beszélő Rudolph Teréziától puritán polgári nevelésben részesült. A gyermekkorra mindennapjait végigkísérő anyagi gondok, a szegénység személyes megélése ugyanakkor különös empátiát alakított ki benne mások nyomora irányában. 11 éves korában magyarnyelv-tudása fejlesztése és magyar öntudatának megerősítése céljából a budai középiskolából a székesfehérvári ciszterciekhez íratják át szülei. Társai „komor és gyengéd lelkületű, nehezen oldódó, beteges és zárkózott, könyveiben élő” pesszimista alkatú gyerekként ismerték meg, aki a német anyanyelv, valamint a feudális nacionalizmus hatásaitól magát távol tartva, a vasszorgalommal megszerzett tudással felvértezve törekedett önbizalma megalapozására, a társadalmi különbségek áthidalására. Apja halálát követően, 1825 augusztusában visszaköltözött édesanyjához (aki 1848 végén hunyt el).¹¹

Az 1826–1831 között Pesten folytatott filozófiai és jogi/törvénytudományi egyetemi tanulmányai ideje alatt Horvát István és Virág Benedek vonzáskörébe került, s már 1826–1827-ben szoros baráti kapcsolatot alakított ki Eötvös Józseffel a magyar irodalom ápolása jegyében. Különösen Horvát professzornak – akire tanítványként nézett fel – a nemzeti hagyományok tiszteletét középpontba állító nemzetszeretete hatott rá lelkesítően, akinek tanítása, miszerint „a külföld nézetei ne ingassanak meg határozottan nemzeti álláspontunkon, tanuljunk a külföld irodalmait, de azok ne erőszakoljanak reánk semmit, a mi saját kútforrásokkal s a nemzet történetének szellemével, öntudatával összhangban nincs”¹² – egész életében végigkísérte gondolkodását és magatartását. Mesteréről akkor is tisztelettel emlékezett meg, amikor javában zajlott örökségének deheroizálása, s ő maga is eltávolodott felfogásától. „Ő nekem nemcsak tanítóm, ő első ifjúságomnak atyai barátja volt” – állapította meg a *Pesti Hírlap* 1846. június 16-i számában.¹³

10 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 314–315.; *Antalffy György*: Szalay László a reformkor politikai-jogi gondolkodója. KJK, Bp., 1983. 75.; *Kosáry Domokos*: Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben. História, Bp., 1999. 226.

11 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 20.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 315.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 18.

12 *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történetéből. 3. kiad. I–III. Bp., 1886. I. 51., vö. *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 317.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 76.

13 Idézi *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 35.

A családi örökségként kapott puritán szellemiségét megőrizve kivételes szorgalommal és alázattal készült pályájára. Diáktársai körében komoly tekintélyt vívott ki magának: elismerték „felsőbbségét”, különös tájékozottságát a magyar és a német irodalom területén.¹⁴

Az 1830-as évek eleje költői és írói próbálkozásai jegyében telt el. Első költeménye még 1824-ben jelent meg a *Hasznos Mulatságok*ban. Verseit a személyiségét jellemző végletesen melankolikus hangulat hatotta át, ami a kortársak – többek között Kazinczy Ferenc – éles bírálatát váltotta ki. Nagyobb sikert aratott 1832-ben megjelent, az Eötvös Józseffel kibontakozó kapcsolata feletti örömmámor hatása alatt a barátságot dicsőítő *Alphonse Levelei* című kisregényével, amellyel Kölcsey Ferenc biztatását is elnyerte. A *Kritikai Lapok*ban 1831-ben megjelenő irodalomkritikai írásaival pedig egyértelműen kivívta Kazinczy és Kölcsey elismerését is.¹⁵ Teljesítménye méltatásaként 1837-ben a Kisfaludy Társaság tagjává választották, a neki baráti támogatást nyújtó Szemere Pálnak azonban már ekkor jelezte: „Kedvem és studiumom engem jelenleg más pályára vonz. Kétség kívül, mert vocatióm nem literarius.”¹⁶ Felerősödő önkritikája eredményeként az 1830-as évek végére már csak laza kapcsolatot tartott az irodalommal, érdeklődése egyre határozottabban a büntetőjog és a börtönügy reformjának kérdése, az európai minták tanulmányozása felé fordult.¹⁷

Reformkori útkeresések

Az érlelődő fordulat mögött történelmi horderejű európai változások is húzódtak. 1830–1832 között Párizsban, Brüsszelben és Londonban az egyetemes történelemnek a polgárság társadalmi szerepét s a liberális értelmiség befolyása megerősödését megalapozó korszakfordulója, „a 19. századi Európa legnagyobb rendszerváltása”¹⁸ bontakozott ki, s a nagy horderejű fordulat Szalayt is felvillanyozta. A júliusi forradalmat Eötvös társaságában a Margitszigeten egy új korszak hajnalaként pezsgővel ünneplő Szalay az átalakulásban egy nagyszerű jövő kezdetét, Lajos Fülöp trónra lépésében a szabadság országának megszületését, összességében a régóta a tedpedés bénító hatása alatt szenvedő magyarság felemelkedésének s az európai fejlődéshez történő felzárkózásának esélyét vélte felismerni.¹⁹

14 *Fenyő I.*: i. m. 22. (2. jz.); *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 24.

15 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 47.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 24.; *Csengery A.*: i. m. (5. jz.) 522.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 317.

16 Szalay László Szemere Pálhoz. In: Szalay László levelei. Szerk. Szalay Gábor. Franklin, Bp., 1913. 60–61.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 4.

17 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 322.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 47.

18 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 35., vö. *Dieter Langewiesche*: Europa zwischen Restauration und Revolution 1815–1849. Oldenbourg, München, 1985. 15–16.

19 Báró Eötvös József i. m. (1. jz.) 225.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 328.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 82.; *Kosáry Domokos*: Kossuth Lajos a reformkorban. 2., bőv. kiad. Osiris, Bp., 2002. 80.; *R. Várkonyi Ágnes*: A pozitivisták történetnézete a magyar történetírásban. II. A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon 1830–1860. Akadémiai, Bp., 1973. 163.

Közismert, hogy Szalay gondolkodására a francia fejlődés gyakorolta a leg-erősebb hatást. Őszintén lelkesedett a francia forradalom eszméiért, a radikális tendenciák képviselőivel szemben azonban a csendes építkezés mestereivel rokon-szenvezett. Eötvös József megállapítása szerint „egész hevével osztozott ő is a lelkesedésben, mellyel az örökké igaz elvek, miként a francia forradalom küzdött, ifjú szíveinket eltölték [...] alaposabb tanulmányai meggyőzőék őt, hogy az, mi a francia forradalomban nagyszerű, nem a Bastille és Tuillieriák ostromában s a nép vad kitöréseiben – hanem Franciaország politikai és társadalmi átalakulásában ke-reshető, s ezt nem az által érhetjük el, ha Franciaországot forradalmában utánoz-zuk, hanem csak úgy, ha azon nagy férfiak példáját követjük, kik a forradalom zaja között, mellyel a múltnak maradványai lerontattak, csöndes munkásságukkal Franciaország s az egész újabb társadalom alapjait vetették meg”.²⁰

Megkülönböztetett empátiával és tisztelettel közeledett Benjamin Constant szociális érzékenységgel átitatott, az oktatás teljes szabadságát, az állam és egyház szétválasztását célul kitűző, az erőszakot elutasító, a vér nélküli tökéletesedés esz-méjét hirdető, a szociális igazságosság mellett agitáló, a liberális katolicizmust demokratikus tartalommal megtöltő programjához, amely meghatározó mértékben motiválta politikai öntudatra ébredését, s a polgári alkotmányosság modelljét meg-alkotó életműve meghatározó ösztönzőjének és alakítójának bizonyult.²¹

A mindenekelőtt a vallásosság, a romantikus irodalom és a spekulatív német filozófia által formált politikai felfogásának alakulására további jelentős hatást gyakorolt Alphonse Lamartine, akitől a hit és a remény lelkesítő ereje, valamint a közszolgálat ethosza, a forradalom és a despotizmus, a restauráció és a terrorizmus egyidejű elutasítása, a törvények iránti feltétlen engedelmesség mellett a polgári fejlődés egyoldalúságainak és súlyos ellentmondásainak felismerését, a kételyek megfogalmazódását is átvette.²²

Különös kapcsolat fűzte az általa a törvény előtti egyenlőség és a lelkiismereti szabadság prófétájaként, az önkormányzatiság egyik atyjaként tisztelt François Guizot-hoz, akinek portréját a *Státusférfiak és szónokok* (1847), illetve *Államfér-fiak és szónokok* (1865) című kötetekben is megörökítette, s akit Koller Ferencről tartott akadémiai székfoglalójában a történetírás egyik csúcsaként említett. Politi-káját méltatva azt emelte ki, hogy az „az ész s a jog supremáciáját jelenti a szenvedelmek bitorlásaival szemközt” annak eldöntésében, hogy „a közrend és közsza-badság áldásait akarjuk-e conserválni, vagy a szabadítékok s az anarchiának vitustánczát?”²³ A francia történész-politikus iránti megkülönböztetett tiszteletét és személyes kötődését mutatja, hogy gyermeke keresztapjának kérte őt fel.²⁴

20 Eötvös József: Szalay László. In: *Uő: Arcképek és programok*. S. a. r. Fenyő István. Magyar Helikon–Szépirodalmi, Bp., 1975. (Eötvös József művei) 220.; *R. Várkonyi Á.*: i. m. (19. jz.) 163.

21 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 53–55.

22 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 325.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 53., 55–56.

23 *Szalay László*: Guizot. In: *Uő: Státusférfiak és szónokok* könyve. Heckenast, Pest, 1847. 343.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 37.

24 *R. Várkonyi Á.*: i. m. (19. jz.) 167–171.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 64.

Nagy hatással volt rá továbbá Victor Hugo, Saint-Simon, Bentham és Canning, Kant és Hegel, a német *Staatslexikon*, nem kevésbé a liberális-katolikus alapokra fektetett belga alkotmányos modell, mindenekelőtt pedig „legkedvesebb jogtudományi mestere”, a hegelianus berlini professzor Eduard Gans, akinek szellemi befolyása hozzájárult Szalaynak a történeti jogok ellen intézett heves kifakadásaihoz.²⁵ Bizonyos értelemben kuriózumnak nevezhető lelkesedése a választójogi reformot elutasító konzervatív Canning iránt, akiben mindenekelőtt a haladás és a szabadság eszméinek képviselőjét, a görögök támogatóját tisztelte.²⁶

Szalay László reformkorban kikristályosodó politikai ideológiáját elemezve és értékelve Fenő István aláhúzza, hogy azt centralista elvarátaieához hasonlóan „távolról sem tekinthetjük valaminő aggregátnak, idegenből kopirozott gondolatgyűjtéleknek. Azt vették át, amire akkor idehaza szükség volt, s ebben az átvételben benne volt az ő szellemi küzdelmük, válogatórendszerező töprengésük.” A tudomány hatalmába vetett feltétel nélküli hittel a zsidó-keresztény kultúra bázisán a magyarság és az európaiság szintézisét alkották meg, miközben az utópista szocializmus egyes elemeit is felhasználva keresztény humanista emberszeretettel utasították el az egoista individualizmus társadalmi gyakorlatát, hirdették a népek egyenlőségén nyugvó nemzetek közötti szolidaritás ideáját. A folyamatos és feltartóztatlan tökéletesedés melletti elkötelezettséggel hirdették, hogy az emberség jogainak helyreállítására és megővésére a tudósok jogosultak, s ez irányú munkálkodásukat a politikai hatalom nem korlátozhatja. A hatalom megosztása kérdésében Montesquieu követőjeként örök érvényű tételként vallották: „minden elvész akkor, ha az ország egyazon testülete gyakorolja mind a három hatalmat.”²⁷

Szalay László gondolkodását természetesen döntő mértékben befolyásolták a magyarországi fejlemények. 1830 után figyelme a politika felé fordul. Abba hagyja az ügyvédeskedést, teljes erővel a jogtudománynak él.²⁸ A nemzeti elmaradottság korholójaként „távol állt tőle az öncélú nemzeti önimádat, a hazafiaskodó retorika”. Ez irányú negatív élményeiről egyik hírlapi cikkében a következőképpen számolt be: „Az ország úszott az örömben, hogy a pesti német színházban magyar előadásokat láthatott [...]. Kijöttünk a színházból s a »hét electornál« virradatig énekelgettük, hogy »Hunnia nyög letiporva, sírnak a bús magyarok.« Az egész valami kimondhatatlan sivár üzelem volt.” 1845 augusztusában a Bihari János cigányprímás temetésén elhangzott búcsúbeszéd kapcsán jegyezte meg: „Mód nélkül ellágyultam [...] azért, mert láttam, hogy még primitívus idyllvilágban mozogtak embereink, de el azért is, mert veszendőben tudtam a hazát, mely gyermeki álmokat hüvelyez annyi felserdült nép szomszédságában.”²⁹ A forradalmi fenyegetés személyes élményeként élte meg ugyanakkor a

25 Horváth M.: i. m. (12. jz.) III. 113.; Antalffy Gy.: i. m. (10. jz.) 81.; Angyal D.: i. m. (1. jz.) 329.; Fenő I.: i. m. (2. jz.) 35., 39.; R. Várkonyi Á.: i. m. (19. jz.) 166.

26 Antalffy Gy.: i. m. (10. jz.) 73.; Angyal D.: i. m. (1. jz.) 329.

27 Fenő I.: i. m. (2. jz.) 66., 74–76. Szalay politikai gondolkodásának, társadalomtörténeti szemléletének alakulásáról ld. R. Várkonyi Á.: i. m. (19. jz.) 164–175.

28 Angyal D.: i. m. (1. jz.) 89.

29 Csengery A.: i. m. (5. jz.) 521.; Antalffy Gy.: i. m. (10. jz.) 37.

kolerázadás sokkoló hatását, részt vett 1831-ben a pesti diákság és plebejusok koleramegmozdulásában.³⁰

Melankóliájából hamarosan szívét lelkesítő pozitív ellenpélda ragadta ki. Az elmaradottság miatt a birtokos nemesség felelősségét megfogalmazó *Hitel* megjelenését a magyarság újkori történetében minőségi fordulatot megalapozó „hazafiúi tettként” élte meg. Széchenyi István grófot méltató *Nyílt levelében* a grófot egyenesen Prometheusnak nevezte, „ki az égből lehozta a tüzet, hogy azzal lelket gyűjtsen e nemzet agyagtestében”, aki „nem úgy jelent meg, mint akinek eljövetele a Jánosok által már eleve hirdettetett: [...] ígéket hirdetett, melyek a legmeredekebb ellentétben állottak azon álmokkal, miket e nemzet mint édes gyermekeit magához ölelt, terveket mutatott fel a nép regenerációjára, melyektől az országgyűlési utasítások soha sem emlékeztek, s mellyeknek alapelvére az 1825-diki diéta hősei magából a corpus jurisból olvasták rá az anathemát”. Különös jelentőséget tulajdonított a gróf önmagasztaló feudális nacionalizmust elutasító, a terméketlen sérelmi politikával gyökeres szakítást sürgető azon megállapításának, mely szerint „ami magyar, mivel magyar, még nem helyes, hanem helyes és helytelen is lehet, s a külföld nem megvetendő, mert külföldi, hanem megvetendő és elfogadható is lehet. A régi szokás sem nem jó azért, mert szokás, sem nem tiszteletreméltó, mert régi.”³¹

Hasonlóan elementáris hatást gyakoroltak Szalayra az 1831 őszen és telén Kölcsey Ferenc patvaristájaként eltöltött hónapok, melyek alatt tanítványi kapcsolatba került a poéta, prózaíró, kritikus, politikus, erkölcsfilozófus és szónok nagymesterrel, a Szalay számára útmutatást jelentő *Parainesis* szerzőjével. Bár a bécsi kormányzat és a megyerendszer megítélésében nem értettek egyet, a nemesség szüklátókörségét ostorozó, a forradalom szélsőségeit elutasító költővel és politikussal bizalmas kapcsolatba kerülve Szalay elkötelezte magát a liberális evolúcionizmus, a vallási egyenjogúság, valamint a felsőoktatás és tudomány magyar nyelvűsége mellett.³²

Iskolái elvégzését követően Kölcseynél, Szatmár megye főjegyzőjénél gyakorol, majd felveszik a királyi tábla hites jegyzői közé, ahol 1832 februárjától Beóthy Sándor személynöki ítélmester mellett dolgozott; ezután a Helytartótanács alkalmazza fogalmazógyakornokként. 1833. szeptember 30-án leteszi ügyvédi vizsgáját „dicséretes” eredménnyel és elkötelezett érdeklődéssel fordul az ügyvédi pálya felé.³³ Mestere, Kölcsey politikusi kudarca azonban komolyan megviselte. Visszavonult irodalmi magányába, a tudományos stúdiumok világába, Eötvössel közös szellemi műhelyt alkotva. „Új epocha kezdődött életemben”³⁴ – állapította meg.

30 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 39.

31 *Szalay László*: Nyílt levél Triesztből. Pesti Hírlap 1845. aug. 30. In: *Uő*: Publicistai dolgozatok. I–II. Heckenast, Pest, 1847. II. 86–89.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 76., 86. Vö. *Csengery A.*: i. m. (5. jz.) 521.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 42.

32 *Csengery A.*: i. m. (5. jz.) 522.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 44., 46–47.; *R. Várkonyi Á.*: i. m. (19. jz.) 165.

33 *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 25–26.

34 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 58.

Az 1830-as fordulathoz fűzött reményeit a francia fejlődés zavarai hamarosan kikezdték. Türelmetlenséggel kísérte figyelemmel a hatalom és a gazdagodás mámorában a nép egyre súlyosbodó nyomorával szemben közömbös nagypolgárság magatartását. A polgári társadalom megújítása mellett érvelve sürgeti a liberális értékrend bázisán az alsó néposztályok emancipációjának előmozdítását, szigorúan a forradalmi eszközök mellőzésével, a magántulajdon szentségének tiszteletben tartása mellett. Társainak szolidaritásból és önzetlenségéből példát mutatva ügyvédi munkájáért elvből nem fogadott el honoráriumot. Felicité Lamennais hatására, annak demokratikus katolicizmusával azonosulva 1834-ben kelt naplóberegységében a zsarnokság minden formáját elutasítva érvelt a kereszténység megújításának történelmi szükséglete mellett: „Inognak már a kereszténység alaposzlopai, mert az többé nem felel meg az emberiség férfikorának. Új vallásnak kell a régi helyére lépnie, s ez a szabadság vallása, melynek országa közeledik.”³⁵

Környezetében cinikus vagy közömbös meg nem értettséget, türelmetlenséget tapasztalva, a túlfeszítettség állapotában a depresszióval kísért társtalanság érzése erősödik fel benne, ami ifjúsága „wertheri korszakát” hozza magával. Ennek alaphangját a valósághoz való kritikus viszonyulása, valamint az arisztokrácia egyoldalú és végletes bírálata adja meg. A depresszióból való kilábaláshoz 1836-ban az Angliát, Svájcot, Belgiumot, Hollandiát és Franciaországot magában foglaló külföldi utazásáról újjászületve hazatérő Eötvös Józseftől kap nélkülözhetetlen baráti segítséget. A romantikus lázadás szintjén túllépve az 1830-as évek második felében meghatározóvá válik gondolkodásában a hétköznapi emberi környezet pozitívista megismerése, az empiria, a világismeret iránti igény, a pusztá tények feltárása és eszményítés nélküli értelmezése, és felerősödik benne a szándék, hogy hasson a „közértelemre”.³⁶

A nemzettel, a társadalommal szembeni felelősség érzetéből táplálkozó új motiváltság hatására tér vissza a közéletbe. Már 1832-ben aktív részvevője volt a pozsonyi rendi országgyűlésen a szólásszabadság mellett, a perbe fogott Ráday Gedeon gróf védelmében szervezett ifjúsági tüntetésnek. 1836-ban a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává, 1837-ben segédjegyzőjévé választják meg, 1837-ben a Kisfaludy Társaság, 1838-ban az MTA Törvénytudományi Osztálya rendes tagja lesz, 1840-ben megbízzák a *Tripartitum* lefordításával. 1839-ben tartja meg Kollár Ádám Ferenc, a bécsi Udvari Könyvtár első öre politikai pályáját bemutató és méltató székfoglalóját.³⁷

Miután az 1830-as évek második felében gondolkodásában teret nyert a tények eszményítés nélküli értelmezésének igénye, Eötvössel, Treforttal és Pulszkyval 1837 augusztusában indítja útjára a *Themist*, az újkori jogtudomány elveit népszerűsítő első magyar politikaelméleti igényű folyóiratot. Az óriási nemzetközi ismeretanyag birtokában szerkesztett kiadvány a határokon átívelő progresszív társadalmi gondolkodás legújabb eredményeinek birtokában és szolgálatában töre-

35 *Pulszky Ferenc: Életem és korom. I–IV. Ráth, Bp., 1880–1882. I. 84.; Angyal D.: i. m. (1. jz.) 81.; Fenyő I.: i. m. (2. jz.) 87–88.*

36 *Fenyő I.: i. m. (2. jz.) 93., 98., 103.*

37 *Antalffy Gy.: i. m. (10. jz.) 32., 83.; Fenyő I.: i. m. (2. jz.) 104.*

kedett a jelen megismertetésére, figyelmeztetett a hazai feudális jogrend elmaradottságára, s a jogrendszer (mindenekelőtt a büntetőjog) reformját a megújulás feltételeként megjelölve a nyugati minták tanulmányozását javasolta. A kezdeményezés belpolitikai háttere egyértelműen megmutatta Szalayék törekvéseinek aktualitását. A lezajló törvénytelen politikai perek, a vád alá helyezettek kiszolgáltatottsága, a börtönviszonyok embertelensége, a megyei önkény korlátlan tobzódása mind az elengedhetetlen változtatások sürgősségét bizonyították. Az igazságszolgáltatás reformját, a börtönviszonyok javítását, az esküdtzék felállításának követeletését zászlajára tűző folyóirat – amint arra Csengery Antal mintegy másfél évtizeddel később rámutatott – „a legelső szó volt, mely embereinket a haladási ügy európai solidaritására figyelmeztette, s intézkedéseinkben a jog magasabb szempontjaira utalt”.³⁸ Horváth Mihály azt emelte ki, hogy „az európai magasabb politika hangján s tanai szerint szólott a nap némely kérdései felől. De e tanok felfogására még kevesebb érettség létezett közönségünkben, mintsem hogy azok már akkor beútat nyerhettek volna közéletünkbe.”³⁹ A közönség közönyös hozzáállása következtében végül mindössze három füzet jelent meg.

Hasonló sorsra jutott az *Edinburgh Review* mintájára 1840 márciusában Trefort Ágoston és Lukács Móric együttműködésével, Szalay szerkesztésében útjára indított *Budapesti Szemle*. A hazai jogi és politikai gondolkodás fejlődésére jelentős hatást gyakorló nyugat-európai mintájú, a skót mellett elsősorban párizsi példát követő negyedéves folyóirat értekezései az ismeretterjesztés jegyében álltak a haladás, a polgárosuló szellemiség szolgálatában. A leghaladóbb, európai színvonalon megalkotott, az esszé műfaját meghonosító politikai, nemzetgazdasági, pszichológiai, büntetőjogi, esztétikai-művészetbölcseleti tanulmányok fogaskerekeként illeszkedtek egymáshoz. A szerkesztő Szalay mindeközben elzárkózott attól, hogy a száraz és túlzott elméletiség, elvontság oldására francia és skót mintára művészetről is írásokat, riportokat közöljön.⁴⁰

Codificatio, illetve *A büntető-eljárásról, különös tekintettel az eskütszékekre* című tanulmányában Szalay Magyarországon elsőként fejtette ki a büntető eljárás polgári alapelveit. Az Eötvös József *Szegénység Írlandban*, valamint *A zsidók emancipációja* című alapmunkái, továbbá Pulszky Ferenc és Szemere Bertalan úti beszámolója környezetében 1840-ben megjelent, a haladást az emberi élet alaptörvényeként definiáló, alapos hegeli hatásokat felmutató *Codificatio* a korszerű büntetőkódexért megindított küzdelem szignáljaként hatott a kortársak számára, s a rendszeres törvénykönyv haladéktalan előkészítését szorgalmazva, külföldi példák alkalmazását javasolva a francia utat jelölte meg követendő modellnek.⁴¹ A *Budapesti Szemle* egyik fő erényének Horváth Mihály azt tekintette, hogy elemzéseiben „tüzetesen kezdé megvitatni politikai s társadalmi kérdéseinket, egyez-

38 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 110., 113., 116., 120.; *Csengery A.*: i. m. (5. jz.) 523. A centralisták „a reformkor egy kisszámú, de annál műveltebb csoportját képezték”, akik a pozitív külföldi példát átvették, s azt a sajátos magyar valóságba beépítették – állapította meg *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 70.

39 *Horváth M.*: i. m. (12. jz.) II. 291.

40 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 165–166., 175.

41 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 330.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 31.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 170.

ményt eszközteni a tudomány és élet között⁴².⁴² A közönség felkészültségéhez képest azonban túl korán jött a világra, s a szükséges érdeklődés hiányában mindössze tíz hónapot, két kötetet élt meg a vállalkozás.⁴³

1838–1839-ben, illetve 1840-ben Szalay jelentős nyugat-európai utazásokra vállalkozott. 1838. szeptember 18-án elindulva Csehországot, Szászországot, Észak- és Dél-Németországot, illetve Belgiumot és Párizst kereste fel. 1839 tavaszán tért haza, majd 1840-ben Anglia és Hollandia felé vette az irányt. Levelei és az *Athenaeumban* 1839. február 6. és szeptember 22. között több részletben közölt útinaplója a civilizáció iránti őszinte lelkesedését, mindenekelőtt a vasút, a hajók és a gyárak csodálatát örökítették meg. Kalandozásai során személyesen is megismerkedett Charles de Montalembert-rel és Felicité Lamennais-val. A francia polgári értelmiség és a művészeti élet kiemelkedő személyiségeivel való találkozása, a francia jogi intézmények működésének közvetlen megismerése visszahozta hitét a haladásban, erősítette európai identitását.⁴⁴

Két utazása között, 1839 novemberében, Eötvössel és Lukács Móriccral elvbaráti szövetségben, a megvalósuló nagyobb centralista szerveződések első formájaként, komoly szervezőmunka eredményeként létrehozta a buda-pesti művész- és irodalmi értelmiség első intézményét, a Pesti Műegyletet, s egyben annak titkári feladatkörét is ellátta.⁴⁵

1839. november 23-án tartotta meg a fiatal nemzedék irányában programhirdetésnek szánt akadémiai székfoglalóját Kollár Ádám Ferenc publicisztikai pályájáról. A nemesi adózás bevezetése, valamint az egyház világi hatalmának eltörlése mellett érvelő, a századelőn közutalat tárgyát képező exjezsuita (művét az országgyűlés a pozsonyi piacon hóhérral elégettette, az egyház indexre tette) eszmeiségének felvállalását a kortársak a progresszív jozefinista örökség továbbélése jelének, a polgári értelmiségi öntudat megnyilvánulásának, a nemesség arcába vetett kesztyűnek, egyértelmű provokációnak minősítették.⁴⁶

Az 1839–1840. évi országgyűlésen: a centralista program meghirdetője

Szalay László korabeli elismertségének jele, hogy megválasztották az 1839–1840. évi rendi országgyűlés által az új büntetőrendszer és az egységes büntető törvénykönyv tervezetének kidolgozására életre hívott bizottság jegyzőjének.

Az ellenzék koncepciójának kidolgozására, a független felelős kormányon és a népképviselői országgyűlésen nyugvó polgári magyar államszervezet tervének

42 *Horváth M.*: i. m. (12. jz.) II. 291.

43 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 331.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 31., 32.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 189.

44 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 325.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 103., 106.

45 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 325.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 139., 144.

46 *Horváth M.*: i. m. (12. jz.) II. 291.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 331.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 151–153.

kidolgozására vállalkozó Deák Ferenc irányításával elkészült, a felvilágosult és liberális humanizmus értékrendjét érvényesítő tervezet meghonosította a törvény előtti egyenlőséget a teljes büntetőjogban, az egyházi személyeket és a nyugalomba vonult katonákat sem vonva ki a világi bíróság hatásköre alól, javasolta a halálbüntetés, a testi büntetések és a kínvallatás eltörlését. Az angol, a francia és az amerikai minta ismeretében, jelentős mértékben Alexis de Tocqueville hatását is érvényre juttatva hangsúlyozta az esküdtbíráskodás mint a „nép nevelésének egyik leghathatósabb eszköze” szerepét a kiváltságrendszer lebontásában, a tömegek politikai szerepvállalásának előmozdításában. A munkálatban a külföldi szakirodalom referense szerepkörét betöltve a kor legelismertebb szakemberével, Karl J. A. Mittermaier heidelbergi professzorral folyamatosan konzultálva a vádhatóság működésében kiemelt elvként képviselte a hatalom ellenőrzését és korlátozását. Német kollégájával, aki 1842-ben Pesten meg is látogatta, a későbbiekben baráti kapcsolatot alakított ki. Az elkészült törvényjavaslatot egyetemes mintákra támaszkodó szuverén alkotásnak tekintő professzor úgy ítélte meg, hogy „egyetlen egy törvénykönyv sem bír annyi eredetiséggel, mint a magyar javaslat”.⁴⁷ Szakmai elismerése őszinteségét bizonyítja, hogy a Robert von Mohllal közösen szerkesztett *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes* című, komoly nemzetközi hírnévvel rendelkező szakfolyóiratában közölte Szalaynak a bizottsági tárgyalásokról írt tanulmányát.⁴⁸

Nem kis mértékben Deák Ferenc személyes ösztönzésére Szalay László elsőként vállalt városi követi megbízást nemesi származású értelmiségiként, hogy a felvidéki Korpona város képviselőjeként részt vegyen az 1839–1840. évi rendi országgyűlés munkálataiban. Mivel az alsótábla tagjai között Trefort Ágoston is megjelent, Eötvös József báró pedig a főrendi táblán játszott komoly szerepet, a diétát joggal tekinthetjük a centralista zászlóbontás színhelyének. Szalay nagy lelkesedéssel és komoly reményekkel, elvárásokkal érkezett Pozsonyba, ahol nyomban meg is választották az alsótábla egyik jegyzőjének. Az ülésekről folyamatosan beszámolókat készített a *Pesti Hírlap*nak, valamint a württembergi és az angol követségnek. Aktivitása elsősorban a városi reform és a magyar nyelv ügyében, valamint az egyházpolitikai kérdésekben bontakozott ki. A legfontosabb reformkérdésekre fókuszáló felszólalásaiban a liberális szellemiséget képviselte következetesen.⁴⁹ „Nem sokat beszélt és akkor sem sokat”, de mindig a lényegre koncentrálna, fontosat mondott, képviselőtársai figyelmét felkeltő gondolatokat fejtett ki.⁵⁰ „Hogy ezekkel még sem nyert köztetszést, nem az ő, hanem a közönség hibája volt, mely a divatos, de szűk látókörű politikától elfogulva, e magasabb mezőn még nem bírt tájékozási képzettséggel”⁵¹ – mutatott rá Horváth Mihály sikertelensége okaira.

47 Horváth M.: i. m. (12. jz.) II. 291.; Csengery A.: i. m. (5. jz.) 527.; Angyal D.: i. m. (1. jz.) 331.; Antalffy Gy.: i. m. (10. jz.) 44–45., 64.; Fenyő I.: i. m. (2. jz.) 199., 201–203.; Kecskeméti K.: i. m. (4. jz.) 262.

48 Antalffy Gy.: i. m. (10. jz.) 65.

49 Horváth M.: i. m. (12. jz.) II. 291.; Fenyő I.: i. m. (2. jz.) 215., 234.

50 Angyal D.: i. m. (1. jz.) 333.

51 Horváth M.: i. m. (12. jz.) II. 291.

Legjelentősebb, a városok szavazati jogának kérdésében szeptember 27-én elmondott, a városok ügyét Magyarország teljes polgári átalakulásának kérdésével egységben láttató beszédében a centralisták programját hirdette meg, amikor a liberális nemesség álláspontjával határozottan szembehelyezkedve kifejtette: „nem municipalis ország képében látom a nagygyá lett hazát, nem hiszem, hogy a municipalis foederalismus lehessen a végczél. Nekünk száz különvált érdeket kell összepontosítani, nekünk több nemzetiség fölébe kell emelnünk e magyart [...] s minderre vagy gyöngre, vagy talán épen visszás eszköz a municipalis darabolttság.” Olyan, működését a népképviselői parlamentre s a felelős kormányzati rendszerre alapozó – a megyei föderalizmussal szerinte összeférhetetlen – államberendezkedés képét rajzolta meg, amely képes a kapitalizmus egyenlőtlenségeinek kijavítására.⁵²

A „politikusai pályájának csúcspontját” jelentő, a polgárságnak a magyar társadalom átalakításában betöltött hivatását középpontba állító nagy hatású szónoklatában a vármegyének hadat üzenve vázolta fel a polgári Magyarország megvalósítása során megoldandó legfontosabb feladatokat, s meghirdette az osztályküzdelmeket megszüntető, a „dolgozó emberek közösségén alapuló nemzeti társadalom” megteremtését. „Szívemből óhajtom: alakuljon egy osztály, mely a többieknek szegletességeit lesimítsa, mely bennök felolvasszon mindent, mi nem korunkba való” – hangsúlyozta.⁵³ A Hajnóczy József, Berzeviczy Gergely, Skerlecz Miklós tanításából sokat megfogadó Szalay az állam tevékenységét újraértelmezve, az államszervezet átformálásának alapelvét meghatározva – Eötvös Józsefnek a főrendi táblán a törvényhozásnak felelős kormányt követelő beszédével összhangban – fejtette ki, miszerint „az a nap, mikor az országgyűlés valósággal fogja képviselni az összes nemzetet, az országgyűlésen nem Karokat és Rendeket, nem megyéket és városokat, hanem képviselőket, az egy nemzetnek képviselőit fogjuk látni”.⁵⁴ Ennek jegyében követelte a polgárság és az értelmiség képviselői jogának megadását, a proletariátus politikai befolyását azonban elutasította.⁵⁵

További beszédeiben Szalay megkülönböztetett figyelmet fordított az egyházpolitikai vitákra, valamint a magyar államnyelv bevezetésének kérdésére. Június 13-i hozzászólásában határozottan állást foglalt a vallás- és lelkiismereti szabadság biztosítása, az állam és az egyház szétválasztása mellett, s a katolicizmus államvallás jellegét elutasítva érvelt a laikus állam megteremtése mellett. A győri káptalan követének, Wurda Károlynak a radikális javaslatát a vallásfelekezetek egyenjogúságáról, az államtól független működéséről azonban a liberális ellenzékkel szembe fordítva nem támogatta. Elvben teljes mértékben egyetértett ugyanazzal, hogy „az egyházi hatalomnak nem szabad vegyes házasságban élni a világi-

52 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 95.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 14–15., 95.

53 *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 89.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 236.

54 *Szalay László*: Sz. kir. városok s az országos reform. In: *Uő*: Publicistai i. m. (31. jz.) I. 184.; *Csengery A.*: i. m. (5. jz.) 531.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 100.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 237., 242.

55 *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 97.

val”, a hétköznapi gyakorlatban azonban óvott a teljes szétválasztás, vagy a kötelező polgári házasság bevezetésének elstetésétől. Úgy ítélte meg, hogy Wurda indítványa az USA-ban és Franciaországban, ahol már megtörtént az egyház és az állam szétválasztása, tökéletesen megfelelne a politikai realitásoknak, de „nálunk a status quo fenntartásával kimondani az egyház függetlenségét az államtól a legeslegveszedelmesebb lenne”, s a valóságban annyit jelentene, „mint a gyengét megkötözve adni át a hatalmasnak”.⁵⁶

A magyar államnyelv bevezetéséről szóló, 1843 júniusától tárgyalt törvényjavaslat vitája során, illetve a nemzetiségi kérdés megítélésében centralista társai-val egyetértésben s a nemesi liberálisok álláspontjában osztozva képviselte az egy politikai nemzet dogmáját. Egyetértett Szentkirályi Móric javaslatával, hogy az ország egyedüli hivatalos nyelve a magyar legyen, s Horvátországról külön törvény szülessen, melynek értelmében a magyar hatóságokkal és hivatalokkal magyarul levelezzenek, az országgyűlésen magyarul beszéljenek, a magyar nyelvet valamennyi iskolában tanítsák, s 10 év elteltével a közhivatalokban csak magyarul tudókat alkalmazhassanak. Széchenyivel egyetértve elveti ugyanakkor a magyar államnyelv bevezetését követelő Kossuthék illúzióit, miszerint a más nemzetiségek a nyelv megtanulásával magyarrá is válnak.⁵⁷

A korai liberalizmus illúziójában osztozva hitt a polgári szabadságjogok kiteljesedésében, s az etnikai elvet elutasítva kifejezetten az állampolgári jogegyenlőség megsértésének tekintett minden különállást az állami szerveződésen belül. 1843. június 6-án a kerületi ülésen kijelentette: „azon eszme, hogy az ország nagy és dicső legyen [...] hidegen hagyja, ha mellé nem gondolja, hogy ez ország Magyarország marad”.⁵⁸ A magyar kultúrfölény érzésétől áthatva a municipális rendszer átalakításának szükségességét szeptember 27-i beszédében többek között azal indokolta, hogy „nekünk a többi nemzetiség fölébe kell emelnünk a magyart”, s a magyar nemzeti állam fikciójához ragaszkodva próbálta meggyőzni vitapartnereit arról, hogy éppen a kormány centralizációja az egyetlen hatékony eszköz a magyar szupremácia megőrzésére, miközben a megyei autonómia az elszakadás tűzfészekvéé válhat.⁵⁹

Felfogását a későbbiekben a *Pesti Hírlap*ban írott vezércikkeiben is képviselte. 1846. július 19-én olyan honosítási törvényt javasolt, amely egyértelműen és maradéktalanul érvényre juttatja az egy politikai nemzet lényegét.⁶⁰ *Honosítás* című értekezésében a polgári nemzethez tartozás kritériumait is meghatározta, amikor kifejtette, hogy a hazai polgárság megteremtése érdekében üdvözli a külföldi források bevonását, az állampolgárság megadását azonban szigorúan a közterhekben való részvételhez és az állandó magyarországi tartózkodáshoz kívánta kötni. A nem nemesek esetében a pozitív diszkrimináció alkalmazását javasolta, s a

56 Csengery A.: i. m. (5. jz.) 533.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 334.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 94.

57 *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 91–92.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 246–248.

58 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 246.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 93.

59 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 249.; *Kecskeméti K.*: i. m. (4. jz.) 205.

60 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 248., 406.

gyárosok, kereskedők, kézművesek érkezését könnyítendő, kész volt eltekinteni a magyarnyelv-tudástól is.⁶¹

A feudális abszolutizmus felszámolását Szalay elkerülhetetlennek tartotta, az anarchia és a terror eszközeit azonban elutasította, s eszményképét az alkotmányos monarchiában határozta meg. Az átalakulás folyamatát tervezve programadásnak szánt üzenetében arra buzdította az ellenzék vezérkarát és támogatóit, hogy „tisztít-sátok, mennyire csak erőtökből telik, az eszméket, állítsátok talpra azt, melyet fejére ültettek, emeljétek fel azt, melyet gyomorra fektettek, – megmenteni az országot az eszmezavartól, mellyben mindig mélyebbre sülyed”.⁶² Meggyőződéssel vallotta, hogy valódi újjászületést csakis a gyökeres változások útján, a múlt elavult formái-nak felszámolásával, a hamis beidegződésekkel való szakítással lehet elérni. „Az eddigi formáknak meg kell szünniök, fel kell oldanunk a múlt és a jelen közötti kö-telékét, nem mintha a történelmet ignorálni akarnók, miről bennünket nem vádolhat-ni, hanem mert a múltnak históriává kell válnia elvégre, s mert szomorú dolog, ha a régmúltat mindig magunk után vonjuk, mint a hernyókötelékekből egészen szaba-dulni nem képes, és szárnyait ennél fogva minden erőlködés mellett is használni nem tudó félpille.” „Az a nap, mellyen a bennünket a múlttal, mint valamely holttesttel, nem mint históriával összezatló kötelékeket leráztuk magunkról, az nap szükség-képen az általunk indítványozott formák fognak a közcél elérésére választatni.”⁶³ A múlttal való határozott szembefordulás nyílt artikulálását, letisztult konkrét program megfogalmazását és meghirdetését a többség azonban nem támogatta, Deák pedig kifejezetten elvetette, mivel „sok fontos kérdésnél a részletekre nézve mi magunk sem vagyunk tisztában [...], a részletes program szaporítaná s nevelné inkább a sza-kadást közöttünk, a helyett hogy egyesítene”.⁶⁴ A visszatekintő Pulszky Ferenc is arra emlékeztetett, miszerint „mi is tudtuk, hogy a felelős kormány a végcél, de inoportunusnak tartottuk a távol jövőben lebegő eszmény miatt megtompítani leg-élesebb fegyverünket, megtörni legerősebb védfalainkat”.⁶⁵

A Pesti Hírlap élén

Ismeretes, hogy az 1843–1844. évi országgyűlés a liberális ellenzék alapos fel-készültsége ellenére sem érte el célját, ami nagy kiábrándulást váltott ki tagjai sorában, és várakozást nem tűrően vetette fel a merre és hogyan tovább kérdését. Az útkeresés jegyében, a polgári alkotmányos központosítás programjával szín-

61 Szalay László: Honosítás. II. Pesti Hírlap 1846. július 19. In: *Uő*: Publicistai i. m. (31. jz.) II. 189–236.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 248., 330–331., 406.

62 Szalay L.: Nyílt levél Triesztből i. m. (31. jz.) 197.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 118.; *Takáts József*: Modern magyar politikai eszmetörténet. Osiris, Bp., 2007. 40.

63 Szalay László: Nyílt levél Considerant Victorhoz. In: *Uő*: Publicistai i. m. (31. jz.) II. 40–41.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 118–119.

64 Deák Ferencz beszédei. II. Szerk. Kónyi Manó. Franklin, Bp., 1903. 158–159.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 121.

65 *Pulszky F.*: i. m. (35. jz.) I. 206.

padra lépett az oppozíció anyagilag független értelmiségiekből álló, a nemesi politizálás hagyományos kereteihez érzelmileg nem kötődő, a polgári átalakulás programja elvi megalapozásában és előkészítésében kiemelkedő szerepet játszó csoportja, amelyet szinte semmi nem fűzött a vármegyéhez, a nemesi politika hagyományos kereteihez.⁶⁶

A szerveződő csoportosulás az 1844. július 1-jétől bécsi kormányzati manipuláció eredményeként Szalay szerkesztésében megjelenő *Pesti Hírlappal* – sokak ellenszenvét is kiváltva – saját orgánumhoz jutott, melynek törekvései azonban „rokonszenvre nem találtak”.⁶⁷ 1844. július 4-én megjelent beköszöntő vezércikkében Szalay egyszerre vállalt közösséget és határolódott el Kossuthnak a nemesiség politikai hegemoniájához ragaszkodó szerkesztői örökségétől, amellyel azonban Szalay és szerkesztőtársai kezdeti optimizmusuk ellenére sem tudtak megbirkózni. A lapjától búcsúzó Kossuth június 27-i vezércikkében ugyanakkor arra buzdította híveit, hogy óvják meg az „idegen kezektől” a megyét, hangsúlyozva, hogy „a megyei institutio [...] a szabadság individuális élvezetének leghatályosabb orgánuma, nemzetünknek semmi európai intézvényért, semmi szobatudós papiros-gondolataért cserébe nem adható, becses, drága kincse”.⁶⁸

A kortárs Horváth Mihály a vállalkozás érdemeként jegyezte meg, hogy a „kitűnő tehetségű [...] jeles készületű fiatal publicisták, a nyugot európai fejlettebb politikai tudományok s állapotok tanulmányozása által érlelt, magosabb államférfiúi nézeteket s elveket hoztak a lap szerkesztésébe, [...] a megyerendszert a nyugot európai alkotmányosság formáival, a parlamentáris, felelős kormányrendszerrel kívánták felcserélni, mely a nemzet akaratát összpontosítva, s az ország kormányát ezen összpontosított nemzeti akarat felelős kifolyásává téve, a kor kívánataival egyezőbb biztosítékot ad az alkotmánynak”.⁶⁹ Az átalakulás sarkpontját képező képviseleti rendszert a bocskoros nemesség kizárásával, francia mintára a mérsékelt vagyoni és műveltségi cenzus alapjára kívánták helyezni, hosszabb távú célként ugyanakkor a képviseleti rendszert az újabb kor „legnagyszerűbb és legüdvösebb találmányának” nevező Szalay a műveltséget a vagyonnal egyenjogúsító cenzus nélküli értelmiségi választójog elérését jelölte meg.⁷⁰ A szuverenitást nyugati mintára a nemzetgyűlésbe áthelyezni szándékozó centralisták „kivánták a központosítást, mint a megyék által szétszakgatott nemzeti erő egyesítését, hogy ez teljesebb biztosítást szerezzen a nemzeti szabadságnak” Bécs ellenében,⁷¹ s en-

66 *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 103.; *Vörös Károly*: A magyar reformellenzék harca a polgári átalakulásért (1840–1847). In: Magyarország története 1790–1848. Főszerk. Mérei Gyula, szerk. Vörös Károly. Akadémiai, Bp., 1980. (Magyarország története tíz kötetben V/2.) 944., 946.

67 *Horváth M.*: i. m. (12. jz.) II. 292., 637.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 106.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 252., 255.

68 *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 108.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 257.

69 *Horváth M.*: i. m. (12. jz.) II. 290., 293., 297.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 103.

70 *Szalay László*: Évenkénti országgyűlés s utasítási rendszer. In: *Uő*: Publicistai i. m. (31. jz.) II. 271.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 128., 132., 151.

71 *Horváth M.*: i. m. (12. jz.) II. 300.

nek jegyében bírálták meg Svájc föderalizmusát is mint a centralizáció negatív ellenpéldáját.⁷²

Eötvös Józseféhez hasonló átfogó koncepciót Szalay nem fogalmazott meg, de a reformkori Magyarország-kép egy-egy alkotóelemének mélyreható elemzésével meghatározó mértékben járult hozzá a centralista politikai ideológia megalkotásához. Legfontosabb feladatnak a népképviselési törvényhozás, a felelős kormányzati rendszer, az erős végrehajtó hatalom megteremtését, a kormányzati túlhatalommal szemben pedig a települések önkormányzatának kiépítését, az esküdtszék felállítását, az egyéni szabadságjogok biztosítását tekintette. Államideálja a modernizáló állam volt, amely beavatkozik a folyamatokba a közigazgatás, a közoktatás, az iparfejlesztés, a vasútépítés területén, valamint a szegénység enyhítése érdekében.⁷³ Koncepciója központi magját a centralizáció képezte: „Önök a kiváltságos osztályok jogai mellett ügyvédeknek, tehát municipalisták, mi az összes nemzet érdekeinek egységét vettük célba, s azért jelszavunk: centralisatio” – fogalmazta meg a rendek gyűléséből képviselési alapon működő parlament, az új magyar államban a szabadság hajléka megalkotását vizionáló útmutatásában.⁷⁴

A francia modellt követő elvbarátaihoz hasonlóan a megyét az elérendő „felelős parlamenti kormányzat kerékkötőjének, a feudális maradványok menedékének, a nemzetiségi széthúzás esetleges eszközének” tekintette. Nagy jelentőséget tulajdonított az egységes állam tükörcépének nevezett kodifikációnak, s negatív példaként a kisállamok széttagoltságában megmutatkozó német partikularizmus torzító hatásaira emlékeztetett.⁷⁵

A megyékre ösztüzet zúdító, a közvetlen népképviselésen alapuló parlament által ellenőrzött központi kormányhatalom megteremtésének programját meghirdető tudományos értekezések azonban a lap olvasottságának riasztó mértékű zuhanását eredményezték. Kossuth vezércikkeinek szenvedélyességével nem tudtak és nem is akartak konkurálni, miközben „a tömör, csaknem lapidaris irány, melyben Szalay cikkeit szerkeszté, nélkülözte azon könnyűséget, mely a hírlapirodalomban kívántatik”, melynek feladata nem csak kizárólag a jövővel foglalkozni.⁷⁶ Mindez nem kisebbíti Szalayék azon érdemét, hogy az elméleti megalapozás munkáját elvégezve bevitték a köztudatba a polgári parlamentarizmus intézményeinek – a kortársak számára egyébként korántsem ismeretlen – fogalmait. Pulszky Ferenc megállapítása szerint a *Pesti Hírlap* a centralisták kezén szószerkből „kathedrává lett, melyről a nemzetet arra tanították, mikép fejlett ki a parlamentáris kormány más országokban, s hogy ez a szabadság újkori formája [...]. Míg azon

72 Szalay László: A schweitzzi diéta s a foederativ rendszer. In: *Uő*: Publicistai i. m. (31. jz.) I. 202.; *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 151.

73 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 268.; *Takáts J.*: i. m. (62. jz.) 38–39.

74 Szalay László: A Budapesti Híradó pártja a keresztvíz felett. In: *Uő*: Publicistai i. m. (31. jz.) I. 201.; *Csengery A.*: i. m. (5. jz.) 536–538.; *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 130.

75 Szalay László: Codificatio. In: *Uő*: Publicistai i. m. (31. jz.) I. 34.; *Szabad György*: Kossuth politikai pályája. Ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Kossuth–Magyar Helikon, Bp., 1977. 78.; *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 136.

76 Báró Eötvös József i. m. (1. jz.) 239.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 338.; *Vörös K.*: i. m. (66. jz.) 945.

harcban, melyet a nemzet a kormány ellen vívott, Kossuth harsogtatta a riadót, a centralisták csendesen megírták a jövő zenéjének partitúráját.”⁷⁷

Szalay megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított az európai változások folyamatos nyomon követésének, ezért nagyobb hangsúlyt fektetett a Kossuth időszakában némileg háttérbe szorult „Külföldi Napló” rovat szerkesztésének. Ennek vezetésével a laphoz 1844 júliusában belépő, az 1842 áprilisa és 1843 áprilisa között tett európai körutazása során szerzett személyes tapasztalatokkal felvértezett Irinyi Józsefet bízta meg.⁷⁸ Úgy ítélte meg, hogy Magyarország és Ausztria érdekei azonosak, csak együtt lehetnek erősek és életképesek, azaz a kölcsönös alkotmányosság és viszonyosság alapján „a monarchiának szüksége van e [a magyar – E. G.] nemzetre, s e nemzetnek a monarchiára, ma inkább, mint holnap, holnap inkább, mint ma”.⁷⁹

A centralistáknak a polgári átalakulás előkészítésében betöltött kiemelkedő szerepét beárnyékolta az adminisztrátori rendszer bevezetésével egy időben megindított offenzívájukban megnyilvánuló politikai érzéketlenség. Figyelmén kívül hagyták, hogy a politikai folyamatok pozitív alakítása szempontjából megkerülhetetlen nemesség a municipális rendszer fontos elemeit nem hajlandó feladni. Gerő András lényegre mutató megállapítása szerint „intellektuális igényességük, magas fokú szakmai felkészültségük mellett igen kis hatalompolitikai affinitás jellemezte őket”, hiányzott belőlük a taktikai érzék, a reálpolitikai magatartás, s nem számolva azzal, hogy elveik a nemesség döntő többsége számára elfogadhatatlanok, képtelenek voltak megfelelő széles bázis kialakítására, csupán szűk értelmiségi elitet képviseltek.⁸⁰ „Ha a központosítási iskola [...] némi gáncot érdemel: az abban áll, hogy annak vezérei tanaikat csak az általános elvek szerint fejtegették, s nem ügykeztek azokat sajtóságos viszonyainkra, melyek az abszolút kormányú osztrák birodalommal kapcsolatunkból támadtak, gyakorlatilag valósítható módon alkalmazni” – állapította meg Horváth Mihály.⁸¹

A népképviselői rendszer ügyét a létező megyerendszerrel szemben egyébként rendkívül kritikus Kossuth ugyancsak őszintén sajátjának tekintette. A felelős kormányrendszert – állapította meg Angyal Dávid – „majdnem az egész ellenzék követelte. A különbség a centralisták és az ellenzék közt e kérdésben az volt, hogy ők a felelősség elvét programjuk élére állították és mint optimisták a teljesen kialakult felelős kormányrendszerről nem mint távoli eshetőségről beszéltek, hanem mint a közel jövőben okvetlenül megvalósulandó kormányformáról.” Hasonlóképpen gondolkodott Kossuth is, akinek a népképviselő „régis programja volt”, aki a *Pesti Hírlaptól* elbúcsúzva 1844. június 30-án leszögezte: „a magyar formákhoz szabott való-

77 *Pulszky F.*: i. m. (35. jz.) I. 228–229.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 111.; *Kosáry D.*: Kossuth Lajos i. m. (19. jz.) 261.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 12.; *Vörös K.*: i. m. (66. jz.) 947.

78 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 304.

79 Uo. 269.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 123.

80 *Gerő András*: Reformszerepek és liberális társadalomérzékenység Magyarországon. In: A polgárosodás útján. Tanulmányok a magyar reformkorról. Szerk. Szabad György. Tankönyvkiadó, Bp., 1990. 479. Idézi *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 321.

81 *Horváth M.*: i. m. (12. jz.) II. 359.

di népképviselőt kell, mert e szó mindent magában foglal”. A centralisták nélkül azonban „a felelős kormányrendszer nem lett volna oly kimagasló kérdése a politikai helyzetnek”. Kossuth a februári forradalom hatására vállalta fel nyílt követelését, de „nem mintha plágiumot követett volna el a centralista programon”.⁸²

A centralisták érdemeit hangsúlyozva Angyal Dávid azt emelte ki, hogy „a parlamentáris kormányformának a centralisták voltak az igazi úttörői és [...] az ő felfogásuk öltött testet az 1848-iki törvényekben”. Kosáry Domokos azt hangsúlyozta, miszerint a tényleges átalakuláskor az ő javaslataikat vették elő, amelyek messze túlhaladták az egykori közvéleményt. „Szinte egyedül ők cserélték fel a százados rendi felfogást polgárrival minden vonalon és a nemesi dicsőségtől el nem érzékenyülve éles kritikával nézték a hazai berendezést, közjogi fejlődésünket, és a közvéleménynek arról alkotott romantikus képeit.”⁸³

A centralisták működése kapcsán a kortársak és az utókor részéről is gyakran hangzott el a doktrinerség vádja. A kritikát Szalay azonban nem érezte sértőnek. Sőt! A maradiság és a forradalom közötti utat önmaguk számára kijelölő önértelmező írásában öntudattal vállalva fel a *Pesti Hírlap* kapcsán ellenük intézett, megbélyegzésnek szánt kritikát, kijelentette: „ilyennek szerkesztését tűztük ki magunknak feladatul. – Doctrinaire lap, azaz [...] olytén lap, melly nem kiált hozsannát a bevégzett tényeknek, csak azért, mert bevégzettek, melly a hatalmasok paripái alá nem hint virágokat, tudván, hogy az ünnepi díszmenet még nem urnapja. [...] Doctrinaire lap, azaz? ésszerű haladás lapja.” Elveti a szélsőségeket, s doktriner azokkal ellentétben, „kiknek összes politicalai bölcsességek: vagy felhúzni naponként az órát, ha mindjárt láncza rég elszakadt volna, vagy romot romra dönteni. [...] Doctrinaire lap, azaz nem pusztán empirikus, hanem olyas, mely felsőbb elvek világosságában láttassa a tényeket, mely nem tárgyat tárgyhoz enyvezni, hanem egyet a másikból kifejleszteni akar [...] nem barátja oly institutióknak, melyeket csak önmagokkal mérhetni, nem az emberi és polgári jogok mértékével s nem a minden idők és minden alkotmányos népek közéletéből elvont státusfilozófia nehezékével.”⁸⁴

Az ellentmondások gyökerét Kecskeméti Károly abban ragadja meg, hogy a centralisták „túl tisztán láttak és túl modernek voltak ahhoz, semhogy lepaktáljanak a nemesi habitusokkal, ahhoz túlságosan értelmiségiek és szabadelvűiek voltak, hogy vállalják a parasztok néptribunájának szerepét. [...] A politikai osztály rokonszenvét elveszítették anélkül, hogy elnyerték volna a nép támogatását. [...] A két áramlat egyaránt sürgősnek tartotta a reformot, de míg a centralisták, a félmegoldásokat elkerülendő, az elvekre helyezték a súlyt, [...] a municipalisták hajlandók voltak elvi engedelményekre, ha ezzel a választók többségét a reform mellé tudják felsorakoztatni.”⁸⁵

82 *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 344.

83 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 343., 346.; *Kosáry D.*: Kossuth Lajos i. m. (19. jz.) 261.

84 *Szalay László*: Rólunk és másokról. In: *Uő*: Publicistai i. m. (31. jz.) II. 28.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 345.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 140.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 270.

85 *Kecskeméti K.*: i. m. (4. jz.) 204–206.

Valójában a centralisták nem a mindennapi politikai életben felmerülő aktuális problémákról értekeztek, hanem egy már sikeresen lezajlott polgári átalakulást követően felépítendő államszervezet alapelveiről. Az egyébként is rosszul időzített centralista bírálat olykor kifejezetten bántó, történelmi alapintézményeket támadó stílusa komoly ellenérzéseket keltett, egységbontó működésük az ellenzék vezérének rosszallását váltotta ki. Sokan egyenesen a nemzeti szabadság elleni bűnnek tekintették fellépésüket. Batthyány és Deák határozott kritikája és fellépése hatására 1845 végén Szalay helyét a „kompromisszumok embere”, Csengery Antal vette át, aki 1846. január 1-jén bejelentette: a centralisták a jövőben tartózkodnak elveik hírlapi hirdetésétől, s felhagynak a központosítás melletti megyeellenes izgatással. Szalayék az ellenzék védelmében és érdekében szüntették meg megosztó eszméik hirdetését. A kormánypárt előretörése ugyanis egyenesen megkövetelte az ellenzéki egység helyreállítását. Az 1845. november 18-án Pesten tartott tanácskozás döntése értelmében a *Pesti Hírlap* Csengery irányításával ismét az egész ellenzék lapja lett, Eötvös és Szalay ugyanakkor nem vállalt szerepet működtetésében.⁸⁶ Visszakozásuk azonban csupán taktikai kényszerlépést jelentett, s nem érintette politikai filozófiájuk lényegét. S bár 1845. február 2-án az utópista szocialista gondolkodású *Considérant* Victorhoz intézett *Nyílt levelében* Szalay még úgy nyilatkozott, hogy „társaim és én, a magát pozitív ellenzéknek constituált pártból indulunk ki”, de ha a törekvéseinkben „nem üdvös reformot, hanem vétkes eretnokséget fogna látni, külön ellenzéket fogunk képezni”⁸⁷ – a pragmatikus fordulatnak fegyelmezetten alávetette magát.

Passzivitásban, majd az újraaktivizálódás útján

A Kossuthékkal kötött megállapodást követően a közéletből visszavonuló Szalay a *Pesti Hírlaptól* „eltiltva” s a szerkesztői feladatok terheitől megszabadulva komoly munkálatokba kezdett. 1846. december 10-én *Statusférfiak és szónokok könyve* címmel jellemrajzokból álló kötetet jelentetett meg olyan politikusokról, akik élen jártak az alkotmányos parlamentáris kormányzat megvalósításában. Elemzéseinek középpontjába azt a főgondolatot állította, hogy a hatalom gyakorlása csak akkor egészséges, ha azt más hatalmak korlátozzák. A parlament szuverenitása, a hatalommegosztás, az alkotmányos monarchia, a békés átalakulás, az állam és az egyház teljes szétválasztása ügye mellett magát elkötelezve az uralmi monopóliumokat akkor is elvetette, ha azokat a népfélség nevében gyakorolták. Mirabeau, Constant, Guizot, Thiers, Fox, Pitt, O’Connell, Canning, Jefferson, Lamartine pályaképei alapján megszerkesztette a 18–19. századi egyetemes történelem, az alkotmányos polgárosodás, a polgári progresszió nyugat-európai és észak-ameri-

86 Horváth M.: i. m. (12. jz.) II. 298–300.; Angyal D.: i. m. (1. jz.) 343.; Fenyő I.: i. m. (2. jz.) 297., 323.; Vörös K.: i. m. (66. jz.) 947.

87 Fenyő I.: i. m. (2. jz.) 269., 312.

kai formálódása folyamatát.⁸⁸ Az 1847-ben *Publicistai dolgozatok* címmel kiadott kötetében megjelenő *Szózat Éjszakamerikából* című cikkében pedig azt üzente olvasóinak, hogy a progresszió általános törvényei mindenhol egyformán, a helyi adottságoktól függetlenül érvényesek. Azaz – a magyar jogi hagyományokhoz illeszkedő átalakulást preferáló deáki felfogástól eltérően – nem voltak kétségei afelől, hogy a *Code Civil* mintájára alkalmazott francia törvények kiválóan fogják szolgálni a magyarországi polgári átalakulás ügyét.⁸⁹

Az időközben kibontakozó belpolitikai folyamatok hatására ugyanakkor centralista társaival összhangban hamarosan feladta politikai passzivitását is. Az 1846 februárjában kirobbant galíciai parasztfelkelés, a konzervatív program meghirdetése, Széchenyinek a kormány támogatására buzdító *Politikai programtöredék* című munkája, valamint Kossuth centralista elképzelésekkel sokban összecsengő cikkei (a kötelező örökváltság és a közteherviselés azonnali feladatként történő megjelölése) hatására a régi elszántsággal tért vissza a politika színpadára. Az utolsó rendi országgyűlés választási küzdelmeibe bekapcsolódva 1847. január 3-án a *Pesti Hírlapban* adta közre *Szót kérek* című, a megyei rendszer átmeneti fenntartását immár elfogadó írását, amelyben a gondolkodásában és magatartásában bekövetkező hatalmas fordulatot a következőképpen indokolta: „Most midőn a konzervatív táborban erősebb a szövetkezés, mint valaha, most nekünk ideát nemcsak tanácsos, de éppen kötelességünk, en colonne serrée vívnunk meg az ellenféllel. [...] Egy betű sem sok, de még egy betűt sem áldoznék fel politikai krédómnak szótárából, – másrésről azonban tudom azt is, hogy nem minden idő alkalmas arra, miszerint a secessio ad montem a közügy veszedelmeztetése nélkül kísértet-hessék meg.”⁹⁰

A *Pesti Hírlapban* megjelenő, *Tájékozás az egyesületi jog mezején* című, az ellenzék létjogosultságáról, az Ellenzéki Párt legalitásáról, a képviseleti alkotmányról, a pauperizmus veszélyeiről s a forradalmi út elutasításáról értekező cikksorozatában – előre jelezve, hogy a feltételek még nem érettek meg rá – hosszabb távú célként az általános választójog megteremtését jelölte meg. Olyan megoldást vázolt fel, amely az alkalmatlanokat (uraiktól függő béresek és proletárok, tudatlan és korrupt köznemesek) kizárja a politikai jogok gyakorlásából (lásd „erkölcsi és észbeli biztosítékok”), amelyben a választójog alapját nem a vagyon, hanem az értelmi kvalitások határozzák meg.⁹¹

1847 végére a centralisták ismét a polgári átalakulás előkészítése közös ellenzéki munkájának teljes értékű és meghatározó részvevőiként vettek részt az utolsó rendi országgyűlésen. A Kossuthtal kialakított átmeneti összhang azonban hamarosan felbomlott, amikor az ellenzék és a konzervatív kormánypárt között kialakult patthelyzet következtében, a liberális reformpolitika megkezdését megta-

88 Bárány Eötvös József i. m. (1. jz.) 243.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 333., 336.; *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 163., 165., 168.; *Kossuth D.*: Kossuth Lajos i. m. (19. jz.) 354.

89 *Szalay L.*: *Publicistai i. m.* (31. jz.) I. 47., III. 4., IV. 25.; *Takáts J.*: i. m. (62. jz.) 36.

90 *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 338., 344., 345.

91 Uo. 345–346.

pasztalva, Eötvössel, Treforttal, Csengeryvel, Keménnyel egyetértve Szalay is támogatta Széchenyinek a Batthyány és Kossuth megbuktatására, egy harmadik párt megszervezésére irányuló törekvéseit. Az itáliai fejlemények és a párizsi forradalom hatására február végére helyreállt az együttműködés.⁹²

A Batthyány-kormány szolgálatában

1848 tavaszán a felelős kormányzatról és a képviseleti rendszerről rendelkező törvény „szabatos” megszövegezése Szalay sokéves előkészítő munkálatainak sikerét is jelentette. Lelkesen üdvözölte az európai nemzetek közötti szolidaritás megnyilvánulását, az átalakulás békés jellegét.⁹³ Szükségeseznek tartotta, hogy „a választott eszközök tiszták legyenek és szentek, mint maga a cél, mellyet elérni szándokunk”, mert meggyőződése volt, hogy e nélkül visszavesszük azt, a mi jó, azt, ami üdvös, még mielőtt megadtuk volna”. Örök érvényű tételként fogalmazta meg, miszerint „a szabadság [...] elpárolog, ha nincs hatalom, melly formák közé fűzze”.⁹⁴ A szentesített törvényekben hiányosságai ellenére „egy szebb jövő zálogát” felismerve bízott az áprilisban kivívott eredmények megszilárdításában, s a kényszerből vállalt kompromisszumok és ellentmondások békés feloldásában.⁹⁵ Némi aggodalmat, bizonyos kételyeket csupán az váltott ki benne, hogy úgy érezte: „nem fáradtunk eleget mindazért, a mi most ölünkbe hullott”, holott „a gondviselés nem ad ajándékot a népeknek”.⁹⁶

Mindez nem akadályozta meg azonban, hogy szerepet vállaljon a Batthyány-kormány munkájában, nem kis érdemeket szerezve abban, hogy Esterházy Pál herceg elvállalta a király személye körüli miniszter posztját. A független felelős kormány munkájába Deák minisztériuma törvény-előkészítő osztályának vezetőjeként kapcsolódott be, s kiemelkedő érdemeket szerzett az április 29-i, példa nélküli gyorsasággal és nagyon magas szakmai színvonalon, a laikus esküdtek számára is közérthető nyelven megfogalmazott esküdszéki rendelet kidolgozásában, annak országos méretű erélyes végrehajtásában, melynek eredményeként május utolsó hetére megszerte megalakultak az esküdszékek. Az 1843-as javaslatra támaszkodó rendelet Deák hitvallásának megfelelően érvényesítette azt az alapelvet, miszerint „oly országban [...] hol esküdszéki eljárás van, [...] inkább mentessék fel tíz bűnös, mint egy ártatlan elítéltesék”. A rendőri szerveket kikapcsolta a nyomo-

92 *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 142–144.; *Kosáry D.*: Kossuth Lajos i. m. (19. jz.) 354.; *Fenyő I.*: i. m. (2. jz.) 365., 370.

93 A vértelen fejlődés melletti elkötelezettségének hangot adva O’Connelről korábban írt munkájában idézi beszédét: „Életem theoriája mindig abban állott, hogy a legnagyobb politikai változás sem érdemes arra, hogy elérettség, ha egyetlenegy csepp embervér kiontásba kerül.” *Szalay L.*: Státusférfiak i. m. (23. jz.) 400. Idézi *Csengery A.*: i. m. (5. jz.) 546.; *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 16.

94 *Csengery A.*: i. m. (5. jz.) 547., 549.; Báró Eötvös József i. m. (1. jz.) 245.; *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 152.

95 *Csengery A.*: i. m. (5. jz.) 545.; Báró Eötvös József i. m. (1. jz.) 245.

96 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 347.

zásból, s ezt a feladatot átadta a közvádlnak alárendelten működő bűnvizsgáló bírónak, perbefogási törvényszéket (vádesküdtszék) működtetett, meghatározta a vádlott garanciáit, és biztosította a bírák függetlenségét. A polgári igazságszolgáltatást is felügyelő osztály további kiemelt feladatát képezte a polgári jogegyenlőség alapelveit érvényesítő polgári törvénykönyv elkészítése, a börtönviszonyok javítása, valamint a telekkönyv bevezetése. A megkezdett munkálatok kiteljesítéséhez azonban Szalay frankfurti követi megbízása miatt immár nem tudott hozzájárulni.⁹⁷ A Szalay távozása által okozott komoly problémákra Deák Ferenc 1848. június 3-án neki írott levele mutat rá: „Mennyi lesz a haszon, mit hazánkra Frankfurtban eszközölni tudtok, az csak Isten kezében van, de sok legyen az, hogy csak némileg is pótolhassa a hátramaradást, mit távolléted okoz, mely miatt nem fogom bevihetni a jövő országgyűlésre a büntető törvényeket s eljárást, nincs ember, kire a munkát bízni akarnám, s ezt elvállalná. [...] nagy bajnak tartom, ha a codex éppen jelen körülményeink között elmarad.”⁹⁸

Ismeretes, hogy a Majna menti városban május 18-án kezdte meg munkáját a német egységparlament, melynek sikere Magyarország önálló államiségének a létrejöttével kecsegtetett. Szalay László és Pázmándy Dénes Frankfurtba küldésére a Batthyány-kormány első jelentős külpolitikai lépéseként került sor május 14-én. Az Ausztriával kapcsolatban a Pragmatica Sanctio érvényességét hangsúlyozó, a német gazdaság számára kereskedelmi előnyöket is kilátásba helyező megbízólevelüket a teljhatalom birtokában István főherceg nádor írta alá. Annak a pánszlávizmussal szembeni érzékenységre alapján szövetséges baráti együttműködést kezdeményező tartalmával a kormánya hozzájárulását kimondó osztrák miniszterelnök, Pillersdorf is egyetértett, s erről Ferenc Károly főherceget is tájékoztatta.⁹⁹

A testületben meghatározó befolyással rendelkező professzori körrel kiváló, a március végén összeült Vorparlament elnökével, Mittermaierrel kifejezetten baráti kapcsolatokat ápoló Szalay a magyar függetlenség s a német szövetség elkötelezett híveként érkezett Frankfurtba, ahol ábrándos óráiban Dalmácia bekebelezéséről, a dunai tartományokra vonatkozó magyar jogok újjáéledéséről elmélkedett, s azt tapasztalta, hogy „itt sokan kívánják ezt velünk együtt, de sokan hiszik is”.¹⁰⁰ A magyar követ a cseh elszakadási törekvésektől féltő képviselők részéről lelkes fogad-

97 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 348.; *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 195.; *Sarlós Béla*: Deák és Vukovics. Két igazságügyi miniszter. Akadémiai, Bp., 1970. 57., 60., 65.; *Mezey Barna*: Deák Ferenc és a büntető eljárás reformja 1848-ban. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerk. Molnár András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1998. 164., 174–175.; *Dobszay Tamás*: Deák Ferenc és az igazságügyi minisztérium szervezése. Uo. 101, 103.; *Balogh Elemér*: Deák Ferenc és az anyagi büntetőjog kodifikációja. Uo. 142., 146.

98 Deák Ferenc Szalay Lászlónak. 1848. jún. 3. Idézi *Dobszay T.*: i. m. (97. jz.) 109.

99 *Hajnal István*: A Batthyány-kormány külpolitikája. Akadémiai, Bp., 1957. 49., 54.; *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 201–202.; *Kosáry D.*: Magyarország és a nemzetközi politika i. m. (10. jz.) 15. Szalay László frankfurti missziójáról ld. továbbá *Erdődy Gábor*: A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban. Akadémiai, Bp., 1988. 42–47., 87–96.; *Úó*: „Én csak fáklyatartó voltam.” Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója (1848–1849). ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2006. 88–92., ill. *Gergely András*: 1848-ban hogy is volt? Osiris, Bp., 2001. 360–401.

100 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 349.; *Hajnal I.*: i. m. (99. jz.) 51–52.

tatásban részesült, melynek alapján az osztrák és a porosz partikuláris törekvések, valamint a republikánus mozgalmak negatív hatásáról is beszámoló május 27-i jelentésében arról tájékoztatta kormányát, hogy a bécsi propaganda ellenére „Magyarországot itt a külföldön mindenki független országnak ismeri el máris”.¹⁰¹ Optimizmusát fokozta, hogy a parlament ideiglenes elnöke, a magyarokkal közös érdekek szószólója már megérkezése másnapján fogadta őt.¹⁰²

Az időközben Frankfurtba érkező, június 29-én ideiglenes birodalmi kormányzóvá megválasztott, de hivatalát csak július végén elfoglaló János főherceg irányában a Szalay működése legitimitásának megerősítését szolgáló július 19-i pótutasítás szorgalmazta, hogy a szerződő felek az „egyesült németbirodalmi végrehajtó hatalommal azon viszonyban, melyben Magyarország az austriai császárhoz a *pragmatica sanctio* értelmében áll”, fenntartása mellett 100 ezer fős hadsereg kiállítására kötelezik magukat, ha Németország vagy Magyarország határai „a szláv elem által, vagy a szláv elemmel szövetkező más hatalmasságok részéről megtámadtatnának”. Ugyanakkor azt is egyértelművé tette, hogy „a lekötött hadseregek bár mily európai nép szabadságának elnyomására nem használtathatnak”. A pótutasítás arra biztatta a magyar követet, hogy alkudozás esetén biztosítsa a német felet a magyarok őszinte baráti szándékáról, amit „a két hatalmasság geographiai helyzete, Magyarországnak az ausztriai dynasziához századokon át bebizonyított hűsége és azon érdekesség igényelnek, melyet a Magyarországnak lakó különfajú nemzetiségek közt a magyar és német elemnek szoros csatlakozása szükségessé teszen”, s felvetette a Habsburg-birodalmi államadósság egy része átvállalásának lehetőségét is.¹⁰³

Mivel a magyar követküldés viszonzását, magyarországi német képviselő felállítását a Batthyány-kormány kifejezetten sürgette, Szalay augusztus 11-én kezdeményezte Felix von Lichnowski herceg, Zichy Károly gróf országbíró unokája állandó képviselőként történő Pestre küldését. Törekvései alátámasztására Leiningen herceg elnökminiszterhez írott levelében azt hangsúlyozta, hogy „a független Magyarország Németország egységének egyik legerősebb biztosítója. Mi Magyarország önálló kifejlését, mi annak megerősödését előmozdítja, ugyanaz elősegíti az egységes és szabad Németország hatalmát is.”¹⁰⁴ A birodalmi minisztérium megalkotására augusztus 10-én került sor, Szalaynak így csak másnap, Johann Gustav Heckscher külügyminiszterhez intézett levelében állt módjában hivatalosan megküldeni megbízólevelét, a pesti követküldést megsürgetni, s egyben a kormányzó főhercegnél időpontot kérni.¹⁰⁵ A határozott fellépést a magyarországi helyzet alakulása, az osztrák–magyar kapcsolatok kiéleződése, a horvát viszony fegyveres konfliktussal fenyegető elmérgesedése és számos kedvezőtlen fejlemény is indokolta. Augusztus 3-án Frankfurtban a nemzetközi bizottság anélkül

101 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 351.; *Hajnal I.*: i. m. (99. jz.) 55.

102 (K48/49 16) (A 208)

103 *Horváth M.*: i. m. (12. jz.) I. 86., 341–342.; *Hajnal I.*: i. m. (99. jz.) 64.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 209.; *Kosáry D.*: Magyarország és a nemzetközi politika i. m. (10. jz.) 17., 28.

104 *Horváth M.*: i. m. (12. jz.) I. 86., 347.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 209., 343.

105 *Horváth M.*: i. m. (12. jz.) I. 345.

foglalkozott a magyar szövetség kérdésével, hogy döntést hozott volna. Ugyanezen a napon Nyáry Pál indítványára a pesti parlament megszavazta Gorove Istvánnak a Pragmatica Sanctiót megsértő előterjesztését, mely szerint, „ha az osztrák bécsi kormány a német egység kérdése miatt az egyesült német hatalommal netalán háborúba keveredne, Magyarország segítségére nem számítandó”. A német államok seregeinek a nemzetiszín felvételét elrendelő frankfurti határozat végrehajtása augusztus 6-án, Bécsben egyértelműen kudarccal zárult.¹⁰⁶

A kedvezőtlen változásokat érzékelő, magyarbarát Joseph Blackwell, a bécsi angol nagykövét megbízottja arra figyelmeztette Szalayt, hogy a magyarok fegyverkezzenek és „ismertessék meg lépésüket a külföldi hatalmakkal a diplomáciai szokások által előírt formák között”, Frankfurt ugyanis nem rendelkezik tényleges hatalommal. Batthyány Lajos augusztus 18-án kelt, megrázó hangvételű levele pedig arról tájékoztatta követét, hogy „a reactio nyíltan lép fel és többé nem titkolja szándékát s terveit. Magyarország van kijelölve áldozatul”, hogy ezt követően Bécs ellen forduljanak és „megbüntessék azon oktalan várost és miniszteriumot, ki most bajainkat nagyobbítja és veszedelmünknek örül. [...] előttünk legfeljebb három hét van, ezt értesse meg a német diétával, és bírja azt mielőbb egy oly diplomáciai fellépésre, nemzetiségünk és függetlenségünk mellett – legyen az követküldés, legyen az szövetségkötés, mely lépésnél fogva megakadályoztassék azon irány és törekvés, melynek diadala csak antigermán felsőbbiséget tenne uralkodóvá Ausztriában, mert ezen műnek főtényezői mind szlávok. Ezt csak értendi a diéta.”¹⁰⁷

János főherceg végül augusztus 26-án fogadta Magyarország követét, s ezzel „a német központi hatalom a magyar megbízottak diplomáciai jellegét hivatalosan és a nemzetközi szokások teljes formái között elismerte”, a bécsi reakció befolyásának megerősödése azonban megakadályozta a protokolláris siker gyakorlati érvényesítését. A német birodalmi kormány vezetője, Schmerling szeptember 1-jén megszüntette a hivatalos érintkezést Szalayval, az osztrák kormány tiltakozását tolmácsoló Wessenberg szeptember 3-án János főhercegnek küldött levelében pedig az elismerés visszavonását követelte, amit a meghátráló ideiglenes birodalmi kormányzó teljesített.¹⁰⁸ A Habsburg seregek július végi észak-itáliai sikerei nyomán bekövetkező változások meghiúsították a misszió kiteljesedését. Október elején Szalay Párizsba távozott, majd Kossuth november 12-i utasítására Guizot közbenjárását is kérve Londonban tett kísérletet az angol kormány megnyerésére. Hivatalos fogadásától az angol külügyminiszter, Palmerston azonban arra hivatkozva zárkózott el, hogy „a brit kormánynak Magyarországról csak, mint az osztrák birodalom egy alkotóeleméről van tudomása”.¹⁰⁹

106 Uo. 344.; *Hajnal I.*: i. m. (99. jz.) 65.; *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 209.; *Kosáry D.*: Magyarország és a nemzetközi politika i. m. (10. jz.) 28.

107 *Horváth M.*: i. m. (12. jz.) I. 346–347.

108 Uo. 61–62., 347.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 353–354.; *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 211., 213.; *Kosáry D.*: Magyarország és a nemzetközi politika i. m. (10. jz.) 29.

109 *Horváth M.*: i. m. (12. jz.) II. 51–53.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 356.; *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 221.; *Kovács Endre*: Szabadságharcunk és a francia közvélemény. Akadémiai, Bp., 1976. 76.; *Kosáry D.*: Magyarország és a nemzetközi politika i. m. (10. jz.) 244–245.

Szalay a sikertelen próbálkozást követően Párizsba visszatérve 1849 januárjától Telekivel karöltve a magyar ügy negatív megítélésének megváltoztatásán szorgoskodott, szoros és barátságos kapcsolatot alakítva ki a párizsi lengyel, olasz és román emigráció tagjaival. Február elején átrándult Brüsszelbe, hogy részt vegyen a nagyhatalmak által az itáliai kérdés rendezésére összehívott, Olmütz ellenállása következtében azonban, nem kis mértékben a Habsburg seregek március 23-án Novara mellett aratott győzelmének köszönhetően végül meghiúsult kongresszuson.¹¹⁰ A Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetését követően – bár annak tartalmát, majd Szemere republikánus beszédét kifejezetten rosszallotta – újabb sikertelen próbát tett Frankfurtban diplomáciai minősége elismertetésére, majd személyes tapasztalatokat szerezve az újra radikalizálódó Badenben nem tanácsolta a szövetkezést a reménytelen helyzetű forradalommal.¹¹¹

Emigrációban

1849. szeptember 12-én Zürichbe költözve azon fáradozott, hogy a magyar ügyet megértesse a közvéleménnyel. *Lettres sur la Hongrie* címmel, elegáns és finom nyelvezettel, szatirikus hangnemben, kiemelkedő publicisztikai színvonalon megírt, Kossuth politikáját lelkesen igazoló levélsorozatában (röpiratában) összegezte a szabadságharc melletti érveket, rámutatva az önvédelmi háborúba belekényszerített magyar kormány törvénytisztelő és békés, kiegyezésre törekvő hozzáállására, az ellenforradalom alkotmányértő politikájára, az udvarnak a magyar nemzet elleni „gyalázatos árulására”.¹¹² A világosi fegyverletétel hírére azonban felhagyott levelei publikálásával.

Az emigráció éveiben betegen és nélkülözve élt, a megtorlás megrendítő híreire 36 évesen hirtelen megöszült. „Ifjabb napjainak komor hangulata visszatért, s mindez sűrű fátyolt borított kedélyére, sőt szellemi tehetségeire, s midőn vele a zürichi tó partjain találkozám, hol hosszú vándorlások után családjával letelepedett, elijedtem a változáson, melyet egy év tett benne”¹¹³ – emlékezett meg Eötvös a találkozás megrázó élményéről.

A csüggedésből kitörést keresve a magyar történelem tanulmányozása felé fordult. „Tisztába kell jönni magammal. Tanulmányozni fogom nemzetünk történetét, hogy lássam: lehet-e még reménylenünk? A nemzetnek tulajdonai egy esemény által nem változhatnak meg, s ezért egész múltja az, miben jövőjének kulcsát találhatjuk. Tudni akarom, mi vár ránk? – hogy meggyőződve nemzetünk hivatásáról, új erővel fogjunk munkához, s elkövetett hibáinkat jóvá tegyük, vagy azon meggyőződés-

110 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 358.; *Kovács E.*: i. m. (109. jz.) 216.; *Kosáry D.*: Magyarország és a nemzetközi politika i. m. (10. jz.) 55.

111 *Hajnal I.*: i. m. (99. jz.) 53.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 224.

112 Zürich, 1849. szeptember 12. *Lettres sur la Hongrie*. Zürich, Orell, 1849. – *R. Várkonyi Á.*: i. m. (19. jz.) 458–461.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 359.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 229–230.

113 *Eötvös J.*: Szalay i. m. (20. jz.) 247.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 360.; *Hajnal I.*: i. m. (99. jz.) 53.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 238.

sel haljunk meg, hogy a magyarnak úgy sincs mit keresnie a világon”¹¹⁴ – írta barátjának, Eötvös Józsefnek. Tanítani kívánta nemzetét, hogy a múltból erőt merítsen, ne kockáztasson könnyelműen. A Kossuthot bűnbaknak kikiáltó kampányt azonban elutasította: „nem kevésbé igazságtalan azon kárhoztatás is, melyet egész országok veszténél egy emberre mondunk”, „vajjon a bűnnek terhe csak egy szerencsétlenül fekszik-e, s nem mindazokon, kik csalódásaiban osztoztak?”¹¹⁵ – fejtette ki Eötvösnek a Zürichi-tó partján tett sétáik során. Magányossága ellenére sem kívánt azonban a helyi magyarkodó társaságokhoz csatlakozni, mivel idegesítette azok „stílustalan handabandázása”.¹¹⁶ A történetírásból merített erőt, távol hazájától, s gyakran elszakítva családjától. Meggyőződött arról, hogy nem szabad kételkedni a jövőben. Így gyűjtött magának muníciót ahhoz, hogy majd hazatérjen és szolgálhasson.¹¹⁷

Karl Geibel lipcsei könyvkiadójától felkérést kapott Magyarország története megírására. Az első kötettel egy év alatt készült el a német történetíró Alexander Flegler ösztönző baráti támogatásával, Leopold Ranke követőjeként, Virág Benedek és Horváth Mihály erős hatása alatt. 1851 júniusában családjával Zürichből a Bodentó mellett fekvő Rorschachba költözött. 1852 után nagy elismerés közepette sorban jelennek meg a csaknem kilenc évszázadot áttekintő *Magyarország története* kötetei. A modern magyar polgári történetírás megalapozásában kulcsfontosságú, száraz tények közlésére koncentráló tárgyilagos munka került a hősök idealizálását, plasztikus történeti arcképei megrajzolása során nagy hangsúlyt helyezett az ellentmondásos személyiségek bemutatására. Vállalkozása célját meghatározva könyve bevezetőjében kifejtette: „könyvet akartam adni azon ifjú nemzedék kezébe, melly most készül az atyai ház küszöbén át, a nyilvános élet pályájára lépni, s melly lelkesedést óvatossággal, erőt önmérséklettel, hazaszeretettel hazaismerettel, bizalmat a nemzet jövődjéhez a nemzet múltjának bölcs számbavételével párosítson, ha a benne vett reményeknek, ha az ország szükségeinek meg akar felelni”.¹¹⁸

Hazatérve

A bizonytalan jövő és a gyökértelenség gyötrelmes kihívásainak szorításában felesége sürgetésére megszerzi hazatérési engedélyét, s 1855 tavaszától újra budai otthonában él, a politikai tevékenységtől azonban az évtized végéig tartózkodik, folyamatosan dolgozva Magyarország összefoglaló történetének megírásán. Alkotásaival a „kijózanítókhöz”, az illúziómentesség hirdetőihez csatlakozott.¹¹⁹

114 Báró Eötvös József i. m. (1. jz.) 248.; *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 240.

115 Báró Eötvös József i. m. (1. jz.) 248.; *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 247.

116 *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 254.

117 Báró Eötvös József i. m. (1. jz.) 248–250.

118 *Szalay László*: Magyarország története. I. Geibel, Lipcse, 1852. V. Vö. *R. Várkonyi Á.*: i. m. (19. jz.) 465–470.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 365.; *Antalfy Gy.*: i. m. (10. jz.) 241., 247., 258–259., 365.

119 *Szabad György*: Az önkényuralom kora (1849–1867). In: Magyarország története 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre, szerk. Katus László. Akadémiai, Bp., 1979. (Magyarország története tíz

1861. március 11-én Lipótváros Eötvös József javaslatára megválasztja országgyűlési követének. Az országgyűlésre felkészülés jegyében Szalay is aktivizálódik.¹²⁰ Amikor a fiumei olaszok 1860 ősze óta tartó magyarbarát politikai akcióra, február 6-i tömegtüntetésére Bécs a törvényhatóságok tiltakozását kiváltó ostromállapotot rendel el, a *Pesti Napló*ban közölt cikksorozatban foglalja össze Fiume Magyarországhoz tartozásának történeti érveit, országgyűlési képviselőnek indokait.¹²¹ Pest megye bizottságot küld ki átfogó népoktatási javaslat kidolgozására Nyáry vezetésével, amelynek tagjai közé őt is beválasztják.¹²² A kampány során a fejlődés zálogát a „demokrácia igényeit mindinkább érvényesítő” berendezkedés megteremtésében jelöli meg.¹²³

A parlamenti munkában a színpalak mögötti egyeztető tárgyalásokba is bekapcsolódva Deákot támogatja, közjogi vonatkozású adatok felkutatásában, a felirati javaslat megszövegezésében segítve munkáját.¹²⁴ Egyetlen, május 16-i csapongó felszólalásában fátyolos tekintetű, mélabús hangú szónokként foglalt állást a Monarchia súlypontjának hosszabb távon Magyarországra történő áthelyezése, illetve a „túlzó” nemzetiségi törekvések elutasítása mellett, sürgette az áprilisi törvények hiányosságainak demokratikus orvoslását, miközben Eötvössel egyetértve reménykedett abban, hogy a német egység közeli megvalósulása maga után vonja az uralkodó közösségét is magában foglaló függetlenség helyreállítását.¹²⁵ Aktívan kivette részét a felirati javaslat módosításait szerkesztő bizottság munkájában, melynek nevében ő nyújtotta be a Háznak a végleges javaslatot június 14-én, s ugyancsak tagja volt a július 21-i királyi leiratra adandó válasz megvitatására alakult bizottságnak. Az országgyűlés feloszlását Alexander Fleglernek írott levelében a következőképpen értékelte: „hogyan feltételezhatték, hogy ezeréves jogalapunkat légies teóriákért, fajsúlyos Magna Chartánkat sovány levélre felcserélnék, nem tudom megérteni”.¹²⁶

1861. december 21-én megválasztják a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának, mely tisztséget a betegsége ellenére folytatott túlfeszített munka következtében, 1864. július 17-én bekövetkezett haláláig betöltötte.¹²⁷ Június 19-én még elindult a württembergi Wildbad fürdőbe, hogy egészségügyi kúrán vegyen részt. Útközben, Bécsben meglátogatta Heinrich von Gagernt. A schwarzwaldi orvosi

kötetben VI/1.) 494., 611., 622.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 375.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 225–226., 254.

120 *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 293.

121 *Pesti Napló* 1861. február 10., 11., 14.; *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés választútján (1860–61). Akadémiai, Bp., 1967. 272.

122 *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. (121. jz.) 357.

123 *Pesti Napló* 1861. március 12.; *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. (121. jz.) 416.

124 *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. (121. jz.) 446.

125 Uo. 491., 509., 548.; *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 382.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 298–299.

126 „Wie man uns zumuthe konnte, dass wir den tausendjährigen Rechtsboden für luftige Theorien, unsere gewichtige Magna Charta für ein schwankes Blatt umtauschen werden, will mir nicht einleuchten.” Szalay László Alexander Fleglerhez. Szalay László levelei i. m. (16. jz.) 286.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 302.

127 *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 305.; *Szabad Gy.*: Forradalom és kiegyezés i. m. (121. jz.) 611.

kezelés közben támadt rosszulléte miatt azonban hazaindul, de csak Münchenig jut el. Feleségével Salzburgba megy, ahol a halál utoléri.¹²⁸

„Egész életét hazája közügyeinek szentelte, de szegény maradt, mert nem látta időt arra, hogy családjának jövőjéről gondoskodjék.” Nem titkolom el, mert „korunkban, midőn az anyagi haszonnak hódolnak annyian, s a siker, melyet egyesek a vagyonszerződésben előmutatnak, minden gyalázatot eltakar”¹²⁹ – hangsúlyozta Eötvös búcsúbeszédében. „Elhunyt barátunk halála pótolhatatlan veszteség a hazára”¹³⁰ – állapította meg 1864. július 22-én Csengery Antalnak írott levelében Deák Ferenc.

GÁBOR ERDŐDY

LÁSZLÓ SZALAY THE POLITICIAN

A champion of constitutional centralisation against the municipalism represented by Kossuth, the historical role and political oeuvre of László Szalay, who was born in a poor but literate noble family on 18 April 1813, was sceptically viewed by his contemporaries and has been treated the same sceptically by posterity. Whereas some people criticised him for being a utopist and a doctrinaire, others praised him as a great scholar-politician with a European vision who had implanted in Hungary the western constitutional ideas.

As a person simultaneously attached to the idea of national renewal and to progressive European values, the course of Szalay's career was considerably influenced by his enlightened paternal inheritance, by the university lectures of István Horvát focusing on national traditions, the close friendship which attached him to baron József Eötvös from 1827 on, the personal example of Ferenc Kölcsey, and, last but not least, by the teachings of contemporary German and French liberal thinkers, before all Felicité Lamennais, Alphonse Lamartine, and the Hegelian professor of Berlin, Eduard Gans.

He greeted the Parisian revolution of July 1830 as the dawn of a new age, but he was soon disillusioned by the indifference that the bourgeoisie, intoxicated with their own richness, showed towards the misery of the masses, in the face of which he engaged himself to be the champion of the emancipation of the lower classes under the banner of Christian humanist philanthropy, and achieved the synthesis of Hungarian and European values on the basis of Jewish-Christian culture.

The ideas of count István Széchenyi, who urged for a break with self-praising feudal nationalism and counter-productive gravamina policies, likewise struck him with the force of revelation. His intention to interpret facts without idealising them, and to exert a positive influence on the „public mind” grew even stonger. It was the result of his consequent aspirations, in the service of Hungarian legal and political thinking, that the reviews called *Themis* (1837), and *Budapest Review* (*Budapesti Szemle*, 1840), both edited on the highest contemporary European niveau, were launched.

128 *Angyal D.*: i. m. (1. jz.) 384.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 305.

129 Bárá Eötvös József i. m. (1. jz.) 251–253.

130 Deák Ferenc Csengery Antalnak. 1864. júl. 22. Deák Ferenc emlékezete. II. Levelek 1822–1875. Összegyűjt., jegyz. Váczy János. Ráth, Bp., 1890. 358.; *Antalffy Gy.*: i. m. (10. jz.) 305.

At the parliament of 1839–1840 he was the first among the literate nobility to act as the representative of an urban community: acting on behalf of the town of Korpona, he proclaimed a centralist program with popular parliamentary representation and governmental responsibility to the parliament as its two core elements; he passionately popularised this program at the head of the *Pesti Hírlap* from 1844 on. Yet his resolute stance against the noble counties, which coincided with the absolutist measures initiated by the Viennese government towards the establishment of an administrative system, brought about the decisive counter-action of the opposition leaders, whereupon Szalay was forced to temporarily withdraw.

Under the influence of domestic political developments which unfolded from 1846 he again entered the lists and took part in the work of the last feudal diet which laid the foundations for the constitutional transformation. In the Batthyány administration which was formed in 1848 he was head in the ministry of justice lead by Ferenc Deák of the department in charge of preparing legislation, and then struggled for the independent Hungarian state as a delegate to the German constitutional assembly then in session at Frankfurt. After the collapse of the Hungarian efforts he continued the fight in Paris from January 1849 under the direction of László Teleki.

The capitulation at Világos and the subsequent brutal revenge shocked him so much that he continued to be haunted by them throughout his emigration in Switzerland. He found consolation in the writing of history. Urged by his consort, he finally returned to Hungary in the spring of 1855, and supported Ferenc Deák in the debates of the parliament in 1861.

In December 1861 he was elected as chief secretary of the Hungarian Academy of Sciences, a post he held until his death on 17 July 1864. Already his contemporaries thought that his passing was an irreparable loss for his country.

CONTENTS

STUDIES

- Beatrix F. Romhányi: Monastic Network – Settlement System – Population.
On the demographic changes of the medieval Hungarian Kingdom 1
- Géza Pálffy: The Century of Ruptures and Compromises:
The History of the Kingdom of Hungary in the Seventeenth Century from a New Perspective 51
- Gábor Erdődy: László Szalay the Politician 67
- Iván Zoltán Dénes: Gyula Szekfü's Image of Gábor Bethlen 97

WORKSHOP

- Márton Szilágyi: To Bear the Unbearable. The Prison-World of the Convicts
of the Martinovics Conspiracy 121
- Iván Halász: Polish City-states under International Supervision in Pre-1939 Europe:
Cracow and Danzig as Free Cities 131

REVIEW ARTICLE

- Researches on the Angevin Monarchy in Hungary from an Italian and French Perspective 155

COMMEMORATION 175

E SZÁMUNK SZERZŐI

DÉNES IVÁN ZOLTÁN, az MTA doktora, eszmetörténész (Budapest) • ERDŐDY GÁBOR, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE) • ARMAND JAMME, directeur de recherche (CNRS, Paris) • HALÁSZ IVÁN PhD, tud. főmunkatárs (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet), a Sziléziai Egyetem (Opava) Közpolitikai Karának vendégprofesszora • VINNI LUCHERINI (Università degli Studi di Napoli Federico II) • SERENA MORELLI (Seconda Università degli Studi di Napoli) • PÁLFFY GÉZA, az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • PÉTER KATALIN, az MTA doktora, kutató professor emeritus (MTA BTK TTI) • F. ROMHÁNYI BEATRIX, a történelemtudományok kandidátusa, tanszékvezető egy. docens (Károli Gáspár Református Egyetem) • SZÁSZ ZOLTÁN, a történelemtudomány kandidátusa, ny. tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • SZILÁGYI MÁRTON, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE)

ELTE=Eötvös Loránd Tudományegyetem

MTA BTK TTI=Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáman: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézetében
(1014 Budapest, Úri utca 53.,
telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A Történelmi Szemle 2015-ös évfolyamának
megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap és
a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

nka

Nemzeti Kulturális Alap

